

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD ÜNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCANDA BİRBAŞA VERGİLƏRİN İQTİSADİ ARTIMA
TƏSİRİNİN TƏDQIQI”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əliyev Nicat Üzeyir

BAKİ– 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh

“ _____ ” **imza**

“ ____ ” _____ **2021-ci il**

“AZƏRBAYCANDA BİRBAŞA VERGİLƏRİN İQTİSADİ ARTIMA
TƏSİRİNİN TƏDQIQI”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: Vergi və Vergiqoyma

Qrup: 616

Magistrant:

Əliyev Nicat Üzeyir oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n.dos., Seyfullayev İlqar Zülfiqar oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

Bakı 2021

Elm andı

Mən Əliyev Nicat Üzeyir oğlu and içirəm ki, “Azərbaycanda birbaşa vergilərin iqtisadi artıma təsirinin tədqiqi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“AZƏRBAYCANDA BİRBAŞA VERGİLƏRİN İQTİSADİ ARTIMA TƏSİRİNİN TƏDQIQI”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Hər bir dövlətin maliyyə sisteminin formalaşmasında vergi mühüm element qismində çıxış edir. Müasir dövrdə dövlətin iqtisadiyyata təsir aləti kimi vergilərdən geniş həcmdə istifadə olunması, iqtisadi proseslərə vergiqoyma metodları vasitəsi ilə təsir göstərilməsi, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsində vergilərin rolunu daha da artırmışdır.

Həmişə olduğu kimi, indiki dövrdə də iqtisadi artım bütün ölkələr üçün ən mühüm və zəruri makroiqtisadi göstərici hesab edilir. Bu makroiqtisadi göstərici ilə vergilər arasındakı əlaqə müasir dövrümüzdə bir çox aktual məsələləri ortaya çıxarır. Beynəlxalq təcrübədə, geniş tədqiq olunan bu məsələlərin ölkəmiz timsalında tədqiqinə ehtiyac duyulur.

Tədqiqatın məqsədi: Ölkəmizdə tətbiq olunan birbaşa vergilərin iqtisadi artıma təsirinin tədqiq edilməsi, beynəlxalq təcrübədəki müsbət cəhətlərin aşkarlanması və bu cəhətlərin ölkəmizin vergi sisteminə uyğunlaşdırılması yollarının aşkarlanmasına cəhddir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində reqressiya, korrelyasiya metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Müvafiq dövlət qurumlarının saytları, beynəlxalq elmi məqalələr, yerli və xarici ədəbiyyatlar, internet resursları təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Birbaşa vergilər üzrə daxilolmaların iqtisadiyyatın sahələr üzrə bölgüsü barədə açıq məlumatların olmaması tədqiqatın daha dərinə aparılmasına mane oldu

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Avropa və beynəlxalq təcrübədə nəzərdən keçirilən məsələlər, ümumilikdə vergilərlə iqtisadi artım arasında əlaqənin deyil, birbaşa və dolaylı vergilərin ayrı-ayrılıqda təsirinin öyrənilməsi fonunda aparılır. Mənim də, apardığım təhlil məhz bu fonu özündə əks etdirir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Apardığım təhlil birbaşa vergilərlə iqtisadi artım arasında əlaqənin müəyyən edilməsi üçün cəhddir. Bu istiqamətdə aparılacaq növbəti təhlillər və geniş araşdırmalar üçün qurulacaq alqoritmın ilk həlqəsi hesab edilə bilər.

Açar sözlər: vergi, iqtisadi artım, korrelyasiya-reqressiya analizi

**“STUDY OF THE IMPACT OF DIRECT TAXES ON ECONOMIC GROWTH IN
AZERBAIJAN”**

SUMMARY

The actuality of the subject: As always, economic growth is the most important and necessary macroeconomic indicator for all countries today. The relationship between this macroeconomic indicator and taxes raises many topical issues in our time. In international practice, there is a need to study these issues, which are widely studied in the example of our country.

The purpose of the study: It is a study of the impact of the direct taxes applied in our country on economic growth.

Used research methods: Regression and correlation methods

The information base of the research: The information base of the research consists of the websites of relevant government agencies, international scientific articles, local and foreign literature, and Internet resources.

Restrictions of research: Lack of clear data on the distribution of direct tax revenues by sector of the economy has hindered further research.

The novelty and practical results of investigation: The issues considered in European and international practice are not in the context of studying the relationship between taxes and economic growth in general, but the impact of direct and indirect taxes separately. My analysis also reflects this background

Scientific-practical significance of results: My analysis is an attempt to establish a link between direct taxes and economic growth. It can be considered as the first link of the algorithm to be established for further analysis and extensive research in this direction.

Keywords: tax, economic growth, correlation-regression analysis

İXTİSARLAR

AB	Avropa Birliyi
AVİS	Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi
DVX	Dövlət Vergi Xidməti
KOB	Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. BİRBAŞA VERGİLƏRİN İQTİSADI ARTIMA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ NİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	13
1.1. İqtisadi artımın mahiyyəti və qiymətləndirilməsi üsulları.....	13
1.2. Birbaşa vergilərin iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi metodları.....	17
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA BİRBAŞA VERGİLƏRLƏ İQTİSADI ARTIM ARASINDA ƏLAQƏLƏRİN TƏDQIQI.....	27
2.1. Azərbaycanda iqtisadi artımın təhlili və dinamikası.....	27
2.2. Birbaşa vergilərin iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi.....	40
III FƏSİL. BİRBAŞA VERGİLƏRİN İQTİSADI ARTIMA TƏSİRİ: BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ VƏ ÖLKƏMİZDƏ TƏTBİQİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	54
3.1. Birbaşa vergilərlə iqtisadi artımın dəstəklənməsində beynəlxalq təcrübə.....	54
3.2. Azərbaycanda birbaşa vergilərin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi.....	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	71
ƏLAVƏLƏR.....	74
Cədvəllərin siyahısı.....	74
Şəkillərin siyahısı.....	74
Qrafiklərin siyahısı.....	74
Sxemlərin siyahısı.....	75
Diaqramların siyahısı	75

GİRİŞ

MÖVZUNUN AKTUALLIĞI. Mövzunun aktuallığını izah etmək üçün sizi kiçik bir səyahətə dəvət edirəm və bu səyahətimizə lap ilkin fikirlərdən başlamaq qərarına gəlirəm. Vergilər maliyyə institutlarının ən qədimidir. Onların yaranması dövlətin dövlətçiliyin yaranması və inkişafı ilə bağlıdır. Dövlət quruluşu formasının inkişafı və dəyişməsi həmişə vergi sisteminin yenidən qurulması ilə müşayiət olunur. Cəmiyyətin inkişafının bütün mərhələlərində vergilər aparıcı qüvvəyə malik olmuşdur. Vergilər və bunun nəticəsində formalaşan münasibətlərin təbiəti, xarakteri, xüsusiyyətləri və fəaliyyət mexanizmləri bütün dövrün yerli və xarici iqtisadçı alimlərinin tədqiqat predmeti olmuşdur. U. Petti, P.Buaqilber, A.Smit, D.Rikardo, K.Mark, A.Marşal, M.Berns, Q.Stayn və A.Laffer, Q.Menkyu kimi dünyaca məşhur iqtisadçılar bu barədə nəzəriyyələr ilə çıxış etmişlər.Xüsusilə Q.Menkyunu burada fərqləndirmək yerinə düşərdi çünki, Menkyu vergi və ÜDM arasındakı əlaqəni qeyd etmişdir. Bizə məlumdur ki, real ÜDM səviyyəsi iqtisadi artımın ölçüsüdür, real ÜDM artımı isə, iqtisadi inkişafın ölçüsüdür.

Hər bir dövlətin iqtisadi sisteminin, maliyyə sisteminin formalaşmasında vergi mühüm element qismində çıxış edir. Müasir dövrdə dövlətin iqtisadiyyata təsir aləti kimi vergilərdən geniş həcmdə istifadə olunması, iqtisadi proseslərə vergiqoyma metodları vasitəsi ilə təsir göstərilməsi, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsində vergilərin rolunu daha da artırmışdır. Daha geniş prizmadan bu məsələyə diqqət yetirsək Dünya Bankının “Pricewaterhouse Coopers” audit şirkəti ilə birgə hazırladığı və 2007-ci ildən başlayaraq hər il dərc olunan Paying Taxes (Vergilərin ödənilməsi) hesabatlarına baxsaq bu fikir öz təsdiqini tapır. Vergilərin ödənilməsi kimi adlanan bu hesabatlarda tədqiqatçılar müxtəlif ölkələrin vergi sistemlərinin sadəlik və əlverişlilik səviyyəsini qiymətləndirməyi qarşıya məqsəd kimi qoymuşlar. Hesabatda müəyyən edilən parametrlər əsasında ölkələrin vergi sistemlərinin əlverişli olması üzrə reytinglər

müəyyənləşdirilir. Hazırda müxtəlif ölkələrdə vergitutma prosesinin öyrənilməsi çox zəruridir beləki, vergi sistemi alətlərinin düzgün seçimi ölkə qarşısında duran iqtisadi problemin müvəffəqiyyətlə həlli üçün əsasdır. Ölkənin iqtisadi vəziyyətini, ölkə əhalisinin rifah səviyyəsini yüksəltmək, dövlətin qarşısına qoyduğu əsas məqsədlərdən biridir. Həmişə olduğu kimi, indiki dövrdə də iqtisadi artım bütün ölkələr üçün ən mühüm və zəruri makroiqtisadi göstərici hesab edilir. Bu makroiqtisadi göstərici ilə vergi arasındakı əlaqə müasir dövrümüzdə bir çox aktual suallar ortaya çıxarır. Bu sualların içərisində daha çox nəzərə çarpan isə iqtisadi artıma birbaşa vergilərin necə təsir etməsidir? Azərbaycanda bu sahədə məlumatların tədqiq və emal olunmaması natamamlıq, unikalıq və qeyri-adi dinamizm ilə xarakterizə olunur. Ölkəmiz üçün son zamanlar yüksək dərəcədə mürəkkəb və aktual problemə çevrilən bu məsələnin tədqiq edilməsinin vacibliyi mövzünün aktuallığını bir daha gözlər önünə sərir.

Məsələnin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Bu sahədə çox ciddi araşdırmalar aparılmışdır. Beləki, Avropa, Afrika ölkələri və digər ölkələrdə bu sahədə təhlillər aparılmışdır. Baranova Veronika və Janickova Lenka tərəfindən “Korporasiyaların vergisi və İqtisadiyyata təsiri”, Ergete Ferede and Bev Dahlby tərəfindən “Vergi kəsintisinin iqtisadi artıma təsiri: Kanadadan dəlillər”, William G. Gale və Andrew A. Samwick tərəfindən “Gəlir vergisindəki dəyişikliklərin iqtisadi artıma təsiri”, Seyfullayev İlqar tərəfindən isə “Proteksionizm və qeyri-iqtisadi artım: Azərbaycandan dəlillər” və “Vergi ödəyicisinin davranışına institusional yanaşma” adlı araşdırmalar aparılmış, beynəlxalq və yerli elmi jurnallarda çap edilmişdir.

Ancaq, İqtisadi artım haqqında ən geniş və ətraflı təhlil İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına (İƏİT) daxil olan ölkələr üzərində 2000-2011 illəri əhatə edən dövr üçün hazırlanmışdır. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına dünyanın 34 inkişaf etmiş ölkəsi: Avstraliya, Avstriya, Belçika, Kanada, Çexiya, Çili, Danimarka, Estoniya, Finlandiya, Fransa, Almaniya, Yunanıstan, Macarıstan, İspaniya, İrlandiya, İsrail, İtaliya, Yaponiya, Koreya, Lüksemburq, Meksika, Hollandiya, Yeni Zelandiya, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Sloveniya, İspaniya, İsveç,

İsveçrə, Türkiyə, Amerika Birləşmiş Ştatları daxildir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələrində reqressiya analizindən istifadə etməklə ayrı-ayrı vergi növlərinin iqtisadi artıma təsiri qiymətləndirilmişdir. Bu təhlil zamanı aparılmış analiz Mankiw, Romer və Weil'in genişləndirilmiş neoklassik artım modelinə əsaslanır (1992) və vergi ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqəni yoxlamaq üçün reqressiya metodundan istifadə olunur.

Bu təhlilin əsasında 2000 - 2011-ci illər arasında İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələrində reqressiya təhlili aparmaq yolu ilə, ayrı-ayrı vergi növlərinin iqtisadi artıma təsirini qiymətləndirmək fikri dururdu. Eynilə, bu təhlil insan kapitalının iqtisadi artıma təsirində müəyyən etməyə imkan verir. Əsasən, ən az orta təhsilli insanların ümumi işçi qüvvəsinə nisbəti ilə yaxınlaşan insan kapitalı həqiqətən uzunmüddətli iqtisadi artımın mənbəyidir. Təhlil nəticələri göstərir ki, dövlət xərcləri iqtisadi artımı azaldır. Bu nəticələr çox güman ki, tükənən effektin mövcudluğu və məhsuldar olmayan xərclərin üstünlük təşkil etdiyi dövlət xərclərinin strukturu ilə əlaqələndirilə bilər. Ümumdünya Vergi İndeksi ilə yaxınlaşan korporativ vergi və fərdi gəlir vergisi vəziyyətində iqtisadi artıma mənfi münasibət təhlil əsasında ortaya çıxarılmış, bu təşkilata daxil olan ölkələr üçün xüsusi faiz göstəriciləri hesablanmış və aşağıdakı fikirlər irəli sürülmüşdür:

- İqtisadi artımı stimullaşdırmaq üçün İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələri korporativ vergi, fərdi gəlir vergiləri və sosial təminat töhfələri halında vergi dərəcəsini azaltmağa çalışmalıdırlar;
- Gəlir vergilərinin azalması nəticəsində yaranan vergi gəlirlərinin azalması dolayı vergilərin artması ilə ödənilməlidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi ölkəmizdə tətbiq olunan birbaşa vergilərin iqtisadi artıma təsirinin tədqiq edilməsi, birbaşa vergilərdəki hər hansı bir dəyişmənin iqtisadi artıma müsbət yoxsa neqativ təsirini müəyyənləşdirmək, bu sahədə təkmilləşdirmə aparmanın yollarını araşdırmaq, beynəlxalq təcrübədəki müsbət cəhətlərin müəyyən olunması və bu cəhətlərin ölkəmizin vergi sistemində uyğunlaşdırılması yollarının aşkarlanmasına cəhddir. Həmçinin inancımızı eqomuzun bir parçasına çevirməməli olduğumuz kimi bu

sahədəki köhnə fikirlərdən qurtularaq yeni, çevik və optimal təsirlər toplusu müəyyənləşdirməkdir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı **vəzifələr** müəyyən edilmişdir:

- İqtisadi artımın mahiyyəti, iqtisadi xarakteristikaları, sistemli yanaşma formasında təhlil edilməsi;
- Vergilərin iqtisadi artımdakı dəyişikliyə reaksiyasının araşdırılması;
- Vergilərin fiskal və stimullaşdırıcı funksiyalarının sintezi məsələlərinin tədqiq edilməsi;
- Azərbaycanda iqtisadi artımın təhlili edilməsi və dinamikasının öyrənilməsi;
- Vergilərin Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir vəziyyətində iqtisadi artıma necə təsir etməsi halları tədqiq edilməsi;
- Vergilər vasitəsilə iqtisadi artımın dəstəklənməsi istiqamətində tövsiyələrin hazırlanması;

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqat obyektı kimi Azərbaycan Respublikasında birbaşa vergilərlə iqtisadi artım arasında əlaqələr seçilmişdir.

Tədqiqatın predmenti. Birbaşa vergilərin iqtisadi artıma təsirinin tədqiqində istifadə edilən metodoloji məsələlərin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat prosesində reqresiyya və koreleyasiya metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin rəsmi materialları, Dövlət Statistika Komitəsinin saytı, Maliyyə Nazirliyinin hesabatları, son dönəmlərin beynəlxalq elmi məqalələri, yerli və xarici ədəbiyyatlar, internet resursları təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Birbaşa vergilər üzrə daxilolmaların iqtisadiyyatın sahələr üzrə bölgüsü barədə açıq məlumatların olmaması tədqiqatın daha dərindən aparılmasına, müxtəlif sahələrdə birbaşa vergilərlə iqtisadi artım arasında əlaqələrin tədqiqinə mane oldu.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Avropa və beynəlxalq təcrübədə nəzərdən keçirilən məsələlər, ümumilikdə vergilərlə iqtisadi artım arasında əlaqənin deyil, birbaşa və dolayı vergilərin ayrı-ayrılıqda təsirinin öyrənilməsi fonunda aparılır. Mənim də, apardığım təhlil məhz bu fonu özündə əks etdirir. Vergi sistemi normal qurulmuş ölkələr üçün bu istiqamətdə işlər aparılır. Vergi sistemi hələ də tam formalaşdırıla bilməyən ölkələr isə, ilk addım kimi vergi inzibataçılığı və s. problemləri həll edib ikinci addım kimi bu istiqamətə yönəlməlidirlər.

Avropa təcrübəsində də məhz birbaşa vergilərin azaldılması təklif olunurdu. Daha dəqiq formada birbaşa vergilərin azaldılması, bu azaldılmanın maliyyələşməsi üçün dolayı vergilərin artırılması nəzərdən keçirilir. Çünki, maliyyələşmə mənbələri müəyyən olunmazsa büdcə kəsirinin artmasına səbəb olar. Bu halda son nəticə kimi, tarazılıqlı büdcə vəziyyətindən kənarlaşmaya səbəb olur və iqtisadi artım zəifləyir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi sahələri.

Apardığım təhlil birbaşa vergilərlə iqtisadi artım arasında əlaqənin müəyyən edilməsi üçün cəhddir. Bu istiqamətdə aparılacaq növbəti təhlillər və geniş araşdırmalar üçün qurulacaq alqoritmin ilk həlqəsi hesab edilə bilər. Tədqiqatın nəticələri ölkəmizdə aparılan vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi işində elmi mənbə kimi istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya işi 75 səhifə, giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, əlavələrdən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

“Dünyada ölüm və vergi qədər real bir şey yoxdur”.

Benjamin Franklin.

I FƏSİL. BİRBAŞA VERGİLƏRİN İQTİSADİ ARTIMA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 İqtisadi artımın mahiyyəti və qiymətləndirilməsi

Böyük və anlaşılmaz proseslərin gətirdiyi bütöv bir dünya, 200-ə yaxın ölkə bildiyim və bilmədiyim müxtəlif irqlər ,rəngarənk dillər, müxtəlif xalqlar və ən əsas məsələ bunların hər birinin mövcud olmasını şərtləndirən amil-İqtisadiyyat. Bu mövcudluğun əldə saxlanması və idarə edilməsi üçün formalaşan elm. Çox geniş və kifayət qədər mürəkkəb bir elmdir İqtisadiyyat. Belə ki,dünyamızda məhdud resurslar var, bizim isə sonsuz ehtiyaclarımız var. Məhz bu elmin fundamentini təşkil edən məsələ elmin genişlik və mürəkkəbliyə dərəcəsini aydınlaşdırır. Vizual və ya real səyahət etsək görürük ki, ölkələrdəki həyat səviyyələri fərqlənir. Bəzi ölkələrdə zəngin, bəzi ölkələrdə isə kasıb həyat səviyyələri səciyyələndirilir. Bəs bu fərqlər necə yaranmışdır? Zəngin ölkələr həmişə zəngin, kasıb ölkələr həmişə kasıb olaraq qalır? Başqa bir formada fikrimizi ifadə etsək, zəngin ölkələr bu vəziyyəti necə qoruyub saxlayırlar? Kasıb ölkələr nə etməlidir ki, onlarda zəngin ölkələr siyahısına əlavə olunsunlar? Bu suallara cavab tapmaq üçün makroiqtisadi göstəricilər nəzərdən keçirilir.Zəruri makroiqtisadi göstəricilərdən biri də iqtisadi artımdır. Ümumi yanaşmada iqtisadi artım-elə bir inkişafdır ki, bu inkişaf prosesində istehsalın artımının uzunmüddətli templəri əhali artımı templərini əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir. Başqa bir formada desək,iqtisadi artım ÜDM-in və ya adambaşına düşən ÜDM-in həcmindəki dəyişikliyi, real artımı ifadə edir. Gəlin, elə ilk başlardan bir xüsusi məqamı aydınlaşdıraq. İqtisadi artım və iqtisadi inkişaf anlayışları çox zaman qarışdırılır, bəzən isə eyniləşdirilir, amma bu anlayışlar arasında ciddi fərqlər mövcuddur. İqtisadi artım ölkə daxilində istehsalın artması, iqtisadi inkişaf isə iqtisadi artımda özündə birləşdirməklə ölkə əhalisinin yaşayış standartlarının yaxşılaşdırılmasını ifadə edir. Deməli, iqtisadi artıma dövrü iqtisadi

inkişafın təşkil edicisi kimi baxmaq olar. İqtisadi artımı ifadə edərkən mütləq və nisbi artım göstəricilərin istifadə edilir.

Mütləq iqtisadi artım ÜDM-in və ya adambaşına ÜDM-in həcmindəki dəyişikliyi mütləq kəmiyyətlə ifadə edir. Bu fikri düstur formasında aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:(Haqverdiyev Ə., Həsənov Ə., 2017: s.180)

$$\text{İqtisadi Artım} = \text{ÜDM}_{\text{hesabat}} - \text{ÜDM}_{\text{baza}} = \Delta \text{ÜDM}$$

Nisbi artım ÜDM-in və ya adambaşına ÜDM-in həcmindəki mütləq dəyişikliyin baza dövrünə nisbətini ifadə edir. Mütləq artımda olduğu kimi bu halı da düsturla ifadə edək:(Haqverdiyev Ə., Həsənov Ə., 2017: s.180)

$$\text{İqtisadi artım} = \frac{\Delta \text{ÜDM}}{\text{ÜDM}_{\text{baza}}}$$

Məsələ üzərindəki tədqiqatımızı dərinləşdirdikdə ÜDM deflyatotu anlayışı ilə qarşılaşırıq ki, bu anlayış hesabına biz real iqtisadi artımı hesablaya bilirik. Gəlin, real iqtisadi artımı da düsturla ifadə edək: (Haqverdiyev Ə., Həsənov Ə., 2017 :s.180)

$$\text{Real iqtisadi artım} = \frac{\text{ÜDM}_{\text{hesabat}}}{\text{ÜDM}_{\text{baza}}} \div \text{ÜDM}$$

İqtisadi artımın mahiyyətini araşdırmağa davam etdikcə onun tipləri ilə tanış oluruq. Bu tanışlıq bizə iqtisadi artımın mahiyyətini açıqlamağa imkan verir.

İqtisadi artımın ekstensiv, intensiv və innovasiya tiplərini fərqləndirirlər. (Bağırzadə E., 2018:s. 8)

Diaqram 1:İqtisadi artımın tipləri

Mənbə:Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Ekstensiv iqtisadi artım bu tipdə istehsalın artırılması istehsal amillərinin kəmiyyət baxımından çoxaldılması hesabına edilir. Yəni, məhsul istehsalının artması üçün dəzgahların, binaların və iş qüvvəsinin artması gərəkdir. İqtisadi artımın intensiv tipi isə məhsul istehsalına əlavə qüvvələr cəlb etmədən mövcud potensiallardan səmərəli istifadə olunmasının vacibliyini ön plana çəkir. Başqa sözlə, burada artım texnologiya, üsul və s. dəyişməsi ilə əldə edilir. İqtisadi artımın innovasiya tipi müasir dövrümüzdə daha geniş yayılmışdır. Kiçik bir proseslə fikrimizi aydınlaşdıraq. Biz bilirik ki, məhsullar daim yenilənməkdədir. Bir il öncəki televizorla bu gün istehsal olunmuş televizor müxtəlif funksiyalarına görə fərqlənir və ya telefon, həmçinin qida məhsullarında. Ekstensiv iqtisadi artımda əlavə işçi qüvvəsi iqtisadi artım üçün bir yol idi, yəni 100 işçi deyil, 200 işçi işləsəydi daha çox məhsul istehsal ediləcəkdə. İntensivdə isə yeni bir texnologiya, məsələn, həmin televizor və ya telefonun ekranının daha sürətli quraşdırılan texnologiya hesabına daha çox məhsul istehsal ediləcəkdə. İnnovasiya tipi daha çox biliyə əsaslanan bir inkişaf formasıdır. O iqtisadi artımın digər növlərindən yeni və daima yeniləşməkdə olan məhsulun, o cümlədən də, yeni texnika, materiallar şəklində innovasiya amillərinin məqsədyönlü istehsalı ilə fərqlənir. UNEC ekspert jurnalını oxuyarkən dosent Elşən Bağırzadənin “İqtisadi artım və Dövlət” yazısında diqqətimi çəkən bir hissə vardı həmin hissəni oxuyub analiz etdikdə ortaya belə bir fikir çıxdı: Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən iqtisadiyyatlar ilə mobil telefon istehsal edən iqtisadiyyatların məhsuldarlıq səviyyələri arasında böyük fərqlər mövcuddur. Mən isə bu gün daha real hadisələr üzərində bu tipi daha aydın formada sizlərə təqdim etməyə çalışacam. Belə ki, “Baykar Makina” şirkətinin texnik müdiri Səlcuq Bayraktar tərəfindən kəşf edilən PUA və SPUA-ları dünyada bir çox sahələrdə yenilik etdiyi kimi, iqtisadiyyat sahəsində də öz xüsusi təsirini göstərdi. Yox! bir dəqiqə, mən burda siyasi, hərbi tərəfləri yox, məsələnin iqtisadi tərəfini daha dəqiq desək, iqtisadi artımın innovasiya tipini izah edəcəm. Burada məsələ innovasiyanın insan kapitalına çevrilməsi, yəni investisiyanın avadanlıq texnologiya yox insanın özünə edilməsidir. Bu uçuş aparatları bəzi silahların əhəmiyyətsiz və yararsız olduğunu dünyaya göstərdi. Bununla da, iqtisadiyyatında hərbi sənayesinin payı

böyük olan ölkələrin iqtisadiyyatında müəyyən dalğalanmalar başladı ki, bu hələ prosesin başlanğıcıdır. Burada texnoloji yenilik innovasiya hesabına, yəni insanın özünün inkişafı(biliyin) hesabına həyata keçib. Bu proseslər sonda səmərəli iqtisadi artımı təmin edir. Bu yeni dövrün tələbi olduğu üçün strateji yanaşma tələb edir. İnkişaf etmiş ölkələr daha dəqiq desək, praktikada Avropa Birliyi ölkələrində iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması məqsədilə ümumi iqtisadi xarakter daşıyan mexanizmlərin tətbiqinə geniş yer verilir. Beləliklə, sahibkarlıq fəaliyyətinin innovasiyalaşdırılması əhəmiyyətli səviyyədə stimullaşdırılır. İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün xüsusi və məqsədli innovasiyalaşdırılma tədbirləri həyata keçirilir.

İqtisadi artımda Kobb-Duqlas istehsal funksiyasına qısa nəzər yetirək. Bunun üçün biz istehsal funksiyasına istiqamət almalıyıq. İstehsal funksiyası-istehsalın həcmnin istehsal amillərindən asılılığı əks etdir. İstehsal funksiyasına 2 dövrdə baxa bilərik. Qısamüddətli və uzunmüddətli dövr. Qısa müddətli dövrdə yalnız əmək resurslarını həcmi dəyişmək mümkün olur. Uzunmüddətli dövrdə isə bütün istehsal amillərinin dəyişməsi mümkün olur. Bu nöqteyi nəzərdən istehsal funksiyası istehsal xarakterindən asılı olaraq bir neçə növə bölünür. Bu növlərdən biridə Kobb-Duqlas funksiyasıdır. Funksiya düstur formasında: (İbadoğlu Q., və başqaları., 2011)

$$Y=A*K^a*L^b$$

Y-istehsal həcmi

K-kapital

L-əmək

a-fondlar üzrə elastiklik əmsalı

b-əmək üzrə elastiklik əmsalı

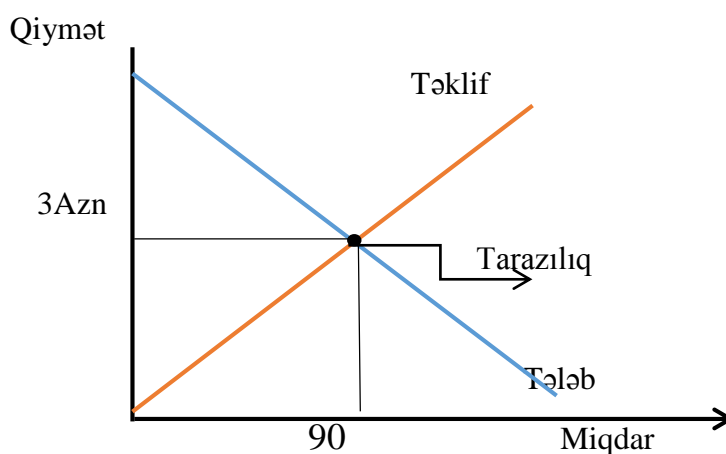
Bu funksiyadakı, elastiklik əmsalları kapital və əmək amillərinin həcmnin artırılması zamanı istehsalın buna necə reaksiya verəcəyini göstərir. Əgər $a+b=1$ olarsa, kapital və işçilərin sayını eyni zaman kəsiyində neçə faiz artırısaq, istehsalımızda o qədər artmış olar. Digər bir halda $a < b$ olarsa, kapital və işçilərin

sayını artımı istehsal artımından üstün olur. Yox əgər $b > a$ olarsa, kapital və işçilərin sayının artırıldığı zaman istehsaldakı artım bundan çox olar.

1.2 Birbaşa vergilərin iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi metodologiyası

Bu bölmə altında məsələləri araşdırarkən ikili yanaşma etmişəm. Beynəlxalq elmi jurnallarda çap olunan müəllifi xarici alimlər olan, Beynəlxalq elmi jurnallarda çap olunan müəllifi öz ölkəmizin professor heyətinin etdiyi. Kiçik bir xatırlatma edərək başlayaq. Bizə 4 növ iqtisadi sistem: -ənənəvi, komanda, bazar, qarışıq məlumdur. Dünya ölkələri öz iqtisadi sistemlərini bazar iqtisadiyyatına keçməsinə təmin etmişlər. Ancaq bütün iqtisadi sistemlərdə 3 əsas sual aktualdır. Nə istehsal etməli? necə istehsal edilməli? kim üçün istehsal olunur? Bu sualların araşdırılması üçün ilk növbədə səyahətimizdə xarici alimlərin baxışlarını işıqlandıraq. Girişdə qeyd etdiyim kimi sizi səyahətə dəvət etmişəm. Bu səyahət müxtəlif kitablar elmi jurnallardakı məqalələr üzərindən baş tutacaq. Artıq səyahətimizdə ilk dayanacağı varana qədər Qriqori Menkyunun ekonomiksın prinsipləri kitabındayığı. Yuxarıdakı xatırlatmanı etməyim ona görədirki, biz bazar iqtisadiyyatındayığı və həmin 3 sual burada da öz aktuallığını qorumaqdadır. Müasir dövrdə, iqtisadiyyatda nəyi, kim üçün, necə istehsal etmək məsələsi və qiymət müəyyən etmə bazardakı təklif və tələb əsasında formalaşır. Qrafik formada bu fikrə baxaq: (Menkyu Q., 2010)

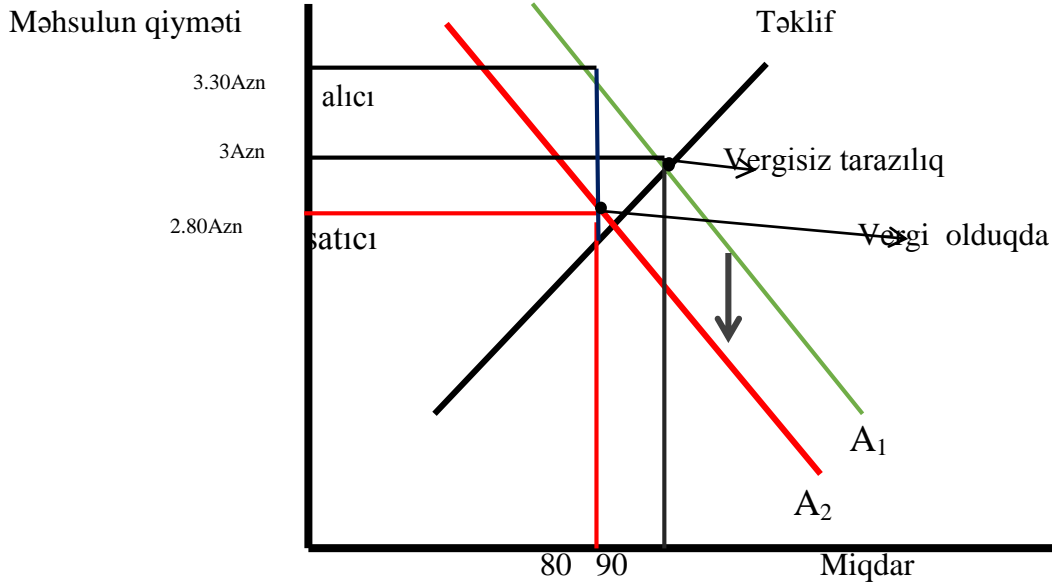
Qrafik 1: Tələb və təklifin tarazılığı

Mənbə: Menkyu Q., 2010

Deməli, satış qiyməti 3 azn olan dondurma satan bir istehsalçı var. Qiyməti 3 azn olan dondurmadan 90 ədəd satılır, yəni tələb və təklif 1 ədəd dondurma üçün 3 azn müəyyən edildiyi bir halda bir-biri ilə tarazılıq qiymətini əmələ gətirir.

Qrafik 2: Tələb və təklifin tarazılığına verginin təsiri.

Mənbə: Menkyu Q., 2010

Araşdırmamızın məğzinə uyğun olaraq vergi əlavə edilən zaman qrafikdə baş verən dəyişiklikləri yazıya çevirək. Deməli, satış qiyməti 3 azn olan dondurma satan bir istehsalçı var. Dövlət hər bir ədəd dondurmaya 50 qəpik vergi tətbiq edir. Nəticədə bazarın tarazlığında dəyişiklik baş verir. Belə ki, vergidən əvvəl qiyməti 3 azn olan dondurmadan 90 ədəd satılırdısa, vergidən sonra 80 ədəd satılır. Burada satıcılar dondurmanın hər ədədindən 2.80 azn-lik gəlir əldə edir. Alıcılar isə, dondurma əldə etmək üçün hər ədədinə 3.20 azn ödəməli olurlar. Tələb və təklifin elastikliyi məsələlərinə də təhlilimizə daxil edərək araşdırmanı genişləndirmək olar. Fikirləməmin məntiqi-iqtisadi formasını davam etdirək. Təbii ki, bu proseslər adına bazar dediyimiz: - fond bazarı, qiymətli kağızlar bazarı, və s. hamısı bir məkanda daxilində baş verir. Bu məkanda hər hansı bir dövlətin ərazisinə düşür. Digər tərəfdəndə dövlət, özü bazarın iştirakçı olur. Yəni biz vətəndaş olaraq dövlətin bizi müxtəlif məhsul və xidmətlərlə təmin etməsini gözlədiyimizdən vergilər qaçınılmazdır. Dövlət xarici təsirləri aradan qaldırmaqla, ictimai rifahı təmin etməklə və ya ortaq sərvətlərdən istifadəni tənzimləməklə iqtisadi rifahı yaxşılaşdırır.

bilər. Lakin bütün bunlar xərclər bahasına başa gəlir. Dövlət bu və bir çox digər funksiyaları yerinə yetirmək üçün gəlirlərini vergilər vasitəsi ilə artırmaq zərurəti ilə üzləşir. Deməli biz artıq dövlət, istehsalçı, istehlakçı və vergi məsələlərini birləşdirən bir nöqtəyə varırıq. Dövlət monetar və fiskal siyasət həyata keçirir. Bu siyasətlərin hər birinin məqsədi bizə bəllidir artıq. Fiskal siyasət həyata keçirərkən vergilərdən geniş istifadə olunur, bu da yuxarıda açıqladığımız məntiqi fikirlərə əsaslanır. Vergi sisteminin məqsədi hökumətin gəlirlərini artırmaqdır. Lakin istənilən məbləğdə pulu artırmağın müxtəlif yolları var. Vergi sistemini təşkil edərkən siyasətçilər və iqtisadçılar qarşılıqlı olaraq iki məqsəd qoyurlar səmərəlilik və ədalətlik. Eyni məbləğdə gəlirləri digər vergi sistemində nisbətən vergi ödəyiciləri üçün daha az xərc hesabına artıran vergi sistemi daha səmərəli hesab edilir. Vergilərin vergi ödəyicilərinə zərəri nədir? İlk zərər vergi ödənişinin özüdür. Vergi ödəyicilərindən dövlətə pulun köçürülməsi bütün vergi sistemlərinə xas xüsusiyyətdir. Bundan əlavə vergilərin yaxşı təşkil olunmuş vergi sistemlərinin qaçmağa və ya ən azından minimallaşdırmağa çalışdığı daha iki zərər var:

- Vergilərin insanların qəbul etdiyi qərarların dəyişdirməsi nəticəsində meydana çıxan iqtisadi səmərə;
- Vergi qanunlarına əməl edərkən vergi ödəyicilərinin üzərinə düşən inzibati yük.

Səmərəli vergi sistemi nisbətən az itirilmiş iqtisadi səmərəyə səbəb olan və az inzibati yük qoyan vergi sistemidir.

Dövlət dondurmaya vergi tətbiq edərsə insanlar daha az dondurmaya yeyər. Vergilər stimulları dəyişdirməklə itirilmiş iqtisadi səmərəyə səbəb olur. Vergidən irəli gələn itirilmiş iqtisadi səmərə dövlət gəlirlərin artdığı halda vergi ödəyicilərinin iqtisadi rifahının aşağı düşməsidir. Hər bir ölkənin öz vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq vergi bəyannamələrini təqdim etmə tarixi və zamanları müəyyən edilmişdir. Hər hansı vergi sisteminin inzibati yükü onun səbəb olduğu səmərəsizliyin bir hissəsidir. Bu yükə yalnız bəyannamələrin doldurulması üçün sərf olun vaxt deyil, həm də bütün il boyu vergilərlə bağlı qeydlərin aparılması üçün sərf olunan resurslar daxildir. Vergi qanunlarına əməl etmək itirilmiş iqtisadi

səmərənin bir növüdür. Dövlətə yalnız ödənilən vergilər çatır. Əslində isə vergi ödəyiciləri yalnız bu məbləği deyil, həm də vergilərin sənədləşdirilməsi, hesablanması və onlardan yayınmaq üçün sərf olunan vaxt və pulları da itirirlər. Vergi sisteminin inzibati yükü vergi qanunlarının sadələşdirilməsi yolu ilə azaldıla bilər.(Menkyu Q. və Toly P., 2014; Menkyu Q., 2010)

Gəlir vergilərinin səmərəliliyi və ədalətliyindən danışarkən iqtisadçılar vergi dərəcəsi ilə bağlı iki anlayışı fərqləndirirlər: orta və marjinal. Orta vergi dərəcəsi ümumi ödənilmiş vergilərin ümumi gəlirlərə nisbətidir. Marjinal vergi dərəcəsi hər əlavə gəlir üçün ödənilən əlavə vergidir. Bu hissəni öz ölkəmizin timsalında açıqlayım. Misal üçün dövlətin gəliri(dövlət sektoru timsalında) 2500 manat olan gəlirdən 14 faiz, 2500 manatdan yuxarı olduqda isə 2500 manata qədər 14 faiz, qalan hissə üçün isə 25 faiz vergi hesablayır. Bu vergiyə əsasən, 3000 manat qazanan şəxs 475 manat vergi ödəyir. İlk 2500 manata görə 350 manat əlavə 500 manata görə 125 manat ödəyir. Bu şəxs üçün orta vergi dərəcəsi $3000/475$ manatdır. Marjinal vergi dərəcəsi isə 25 faizdir. Marjinal və orta vergi dərəcələrinin hər biri faydalı məlumat daşıyır. Orta vergi dərəcəsi gəlirin vergi şəklində ödənilmiş hissəsini ölçdüyündən, vergi ödəyicisinin nəyi qurban verdiyini ölçmək üçün o, daha çox uyğundur. Əksinə, vergi sisteminin stimulları nə dərəcə dəyişdirdiyini bilmək üçün isə marjinal vergi dərəcəsi daha səmərəlidir. Marjinal vergi dərəcəsi gəlir vergisindən irəli gələn itirilmiş iqtisadi səmərəni müəyyən edir. Hər bir kəs, qazancından və ya fəaliyyətindən asılı olmayaraq eyni məbləğdə vergi ödəməlidir. Bu vergi sabit vergi adlanır. Sabit vergilər marjinal və orta vergi dərəcələri arasındakı fərqi aydın şəkildə izah edir. Sabit vergilər mümkün olan ən səmərəli vergilər hesab edilir. İnsanların qərarları ödəniləcək məbləği dəyişmədiyindən vergi stimulları dəyişmir və bu səbəbdən itirilmiş iqtisadi səmərəyə səbəb olmur.

Sabit vergilər belə səmərəlidirsə, bəs nə üçün real dünyada onlara nadir rast gəlinir. Səbəb səmərəliliyin vergi sisteminin yalnız bir məqsədi olmasıdır. Vergi sistemini başa düşmək üçün vergi siyasətinin digər əsas məqsədi-ədalətliyi nəzərdən keçirmək lazımdır. Əgər dövlətdən bizi istədiyimiz bəzi məhsul və xidmətlərlə təmin etməyi tələb ediriksə, kimsə vergi ödəməlidir.

Vergi qoymanın prinsiplərindən biri olan faydalılıq prinsipinə görə insanlar dövlətin təmin etdiyi xidmətlərdən əldə etdiyi fayda əsasında vergi ödəməlidirlər. Faydalılıq prinsipi varlı vətəndaşların kasıb vətəndaşlara nisbətən daha böyük vergilər ödəməsini tələb edir. Məsələn üçün oğrulara qarşı polis mühafizəsinə baxaq. Mühafizə ediləcək şeyləri çox olan vətəndaşlar mühafizə ediləcək şeyləri az olanlara nisbətən polisin xidmətindən daha çox faydalanır. Bu səbəbdən faydalılıq prinsipinə əsasən varlılar kasıblara nisbətən polis qüvvələrinin saxlanılmasına daha çox pul ödəməlidirlər. Həmin arqument yanğından mühafizə kimi bu qəbildən xidmətlərə tətbiq edilə bilər.(Menkyu Q., 2010)

Vergi sisteminin ədalətliyinin dəyərləndirilməsinin digər bir yolu vergilərin hər hansı şəxsin üzərində həmin şəxsin üzərinə nə qədər yük götürə biləcəyinə əsasən qoyulmalı olduğunu tələb edən ödəmə qabiliyyəti prinsipidir. Bu prinsip daxilində üç vergi sisteminə baxaq. Bunlar proporsional, reqressiv və proqressiv vergi sistemləridir.

Proporsional vergi sistemi: Yüksək gəlirli və aşağı gəlirli vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin eyni hissəsini ödəməli olduqları vergi

Reqressiv: Yüksək gəlirli vergi ödəyicilərinin aşağı gəlirli vergi ödəyicilərinə nisbətən gəlirlərinin daha az hissəsini ödəməli olduqları vergi

Proqressiv vergi: Yüksək gəlirli vergi ödəyicilərinin aşağı gəlirli vergi ödəyicilərinə nisbətən gəlirlərinin daha böyük hissəsini ödəməli olduqları vergi.

Və beləliklə, iqtisadçılar təkliddə səmərəliliklə ədalətliliyi balanslaşdırmağın ən yaxşı yolunu müəyyən edə bilməzlər. Bu məsələyə iqtisadiyyatla bərabər siyasi fəlsəfə də cəlb edilməlidir. Bununla belə, iqtisadçılar vergi siyasəti ilə bağlı siyasi müzakirələrdə vacib rol oynayırlar.(Menkyu Q., 2010)

Bura artıq ilk dayanacaqdır. Növbəti dayanacağa doğru hərəkət edəcəyimiz marşrutun gəlməsi üçün 3 cümlə var. Artıq dünyada yeni bir müharibə iqtisadi müharibə və nəticədə iqtisadi işğal prosesləri gedir. Bir ölkənin iqtisadiyyatında böyük paya sahib olmaq, həmin ölkəni zamanla özündən asılı hala gətirib çıxardır. Həmin ölkənin iqtisadiyyatının aparıcı oyunçusu olmaq çox böyük üstünlüklərin əldə edilməsi deməkdir.

Budur artıq növbəti marşutumuz gəlib. Səyahətimizdəki ikinci dayanacağa qədər bir neçə xarici jurnallarda çap olunan məqalələrlə tanışlığımız olacaq. İlk dayanacağa qədər tanış olduğumuz fikirlər bu məqalələrə keçid etmək üçün körpü rolu oynamaqla yanaşı, həm də iqtisadi analizləri başa düşmək üçün mənbə idi. İlk məqalə kimi Baranova Veronika və Janickova Lenka tərəfində araşdırılmış “Şirkətlərin vergisi və onların iqtisadi artıma təsiri Avropa Birliyi” ölkərə üçün olan məqalədir. Qeyd edim ki, məqalə “Competitiveness” jurnalının 2012-ci il dekabr ayı buraxılışında 4-cü cild, 4-cü sayının 96-108ci səhifələrində çap olunmuşdur. Bu məqalə ilə tanış olarkən özümüzü 2012-ci ildə təsəvvür edək. 2012-ci il.

Məqalədə iqtisadiyyatda ən çox müzakirə olunan suallardan biri olan vergi dərəcələri ilə iqtisadi artım arasındakı münasibətlərin araşdırılması aparılmışdır. Təhlilə görə, AB-də korporativ vergilərin böyük bir əhəmiyyəti var. AB üçün korporativ vergi bazası kifayət qədər mobil bir istehsal amilidir və eyni zamanda hazırda iqtisadi baxımdan tələb olunan iqtisadi artıma çatma şərtləri sərtidir. Mövcud ədəbiyyata əsaslanaraq qeyd olunur ki, vergi yükü ilə iqtisadi artım arasında tərs bir əlaqə mövcuddur. Bu analiz neoklassikə fikirlərə əsaslanır. Korporativ vergi yükü uzunmüddətli iqtisadi artıma mənfəət təsir göstərir. Bu səbəbdən, araşdırma aparılan ölkələrdə şirkətlərin vergi yükünün artmasının uzunmüddətli iqtisadi artımın azalmasına səbəb olacağı qənaətinə gəlmək olar. Əldə edilən nəticələr kifayət qədər mübahisəli ola bilər, çünki bu məqalədə istifadə olunan göstəricilər inzibati amilləri nəzərə almır. Vergi yığımının səmərəliliyi və hal-hazırda olan ümumi maliyyə tarazlığı Avropa Birliyində böyük problemdir. Şirkətlərin vergilərindəki dəyişikliklər, xüsusilə birliyə yeni üzv dövlətlərdə, ölkənin iqtisadi artımına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Korporasiyalara vergi yükünün artırılması hətta iqtisadi uçurumun dərinləşməsinə səbəb ola bilər. AB-nə üzv ölkələr iqtisadi böhrana reaksiya olaraq həm gəlir, həm də xərclər mövzusunda qeyri-standart maliyyə tədbirləri tətbiq etdilər. Bu ölkələr böhrandan çıxmaq məsələsini eyni vaxtda həll etməyə çalışmalı idilər. İqtisadi böyümə və büdcə kəsri üçün birgə hərəkət etmək vacib idi.(Baranova V. və Janickova L., 2012)

Nəhayət yenidən 2020 ci ildəyik. Fasilə vermədən ardıcıl olaraq ikinci məqalədəyik:

İqtisadi artım haqqında ən geniş və ətraflı təhlil İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına (OECD) daxil olan ölkələr üzərində 2000-2011 illəri əhatə edən dövr üçün hazırlanmışdır. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına dünyanın 34 inkişaf etmiş ölkəsi: Avstraliya, Avstriya, Belçika, Kanada, Çexiya, Çili, Danimarka, Estoniya, Finlandiya, Fransa, Almaniya, Yunanıstan, Macarıstan, İslandiya, İrlandiya, İsrail, İtaliya, Yaponiya, Koreya, Lüksemburq, Meksika, Hollandiya, Yeni Zelandiya, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Sloveniya, İspaniya, İsveç, İsveçrə, Türkiyə, Amerika Birləşmiş Ştatları daxildir. İƏİT ölkələrində reqressiya analizindən istifadə etməklə ayrı-ayrı vergi növlərinin iqtisadi artıma təsiri qiymətləndirilmişdir. Bu təhlil zamanı aparılmış analiz Mankiw, Romer və Weil'in genişləndirilmiş neoklassik artım modelinə əsaslanır (1992) və vergi ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqəni yoxlamaq üçün reqressiya metodundan istifadə olunur.

Bu təhlilin əsasında 2000-2011-ci illər arasında İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələrində reqressiya təhlili aparmaqla yolu ilə, ayrı-ayrı vergi növlərinin iqtisadi artıma təsirini qiymətləndirmək fikri dururdu. Eynilə, bu təhlil insan kapitalının iqtisadi artıma təsirini də müəyyən etməyə imkan verir. Əsasən, ən az orta təhsilli insanların ümumi işçi qüvvəsinə nisbəti ilə yaxınlaşan insan kapitalı həqiqətən uzunmüddətli iqtisadi artımın mənbəyidir. Təhlil nəticələri göstərir ki, dövlət xərcləri iqtisadi artımı azaldır. Bu nəticələr çox güman ki, tükənən effektin mövcudluğu və məhsuldar olmayan xərclərin üstünlük təşkil etdiyi dövlət xərclərinin strukturu ilə əlaqələndirilə bilər. Ümumdünya Vergi İndeksi ilə yaxınlaşan korporativ vergi və fərdi gəlir vergisinin iqtisadi artıma mənfi təsirinin olması təhlil əsasında ortaya çıxarılmış, bu təşkilata daxil olan ölkələr üçün xüsusi faiz göstəriciləri hesablanmış və aşağıdakı fikirlər irəli sürülmüşdür:

- İqtisadi artımı stimullaşdırmaq üçün İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələri korporativ vergi, fərdi gəlir vergiləri və sosial təminat töhfələri halında vergi dərəcəsini azaltmağa çalışmalıdırlar;

- Gəlir vergilərinin azalması nəticəsində yaranan vergi gəlirlərinin azalması dolayı vergilərin artması ilə ödənilməlidir.(Rudolf M ., 2015:s. 309)

Ardıcıl olaraq üçüncü məqaləyə keçid edirik. Üçüncü məqaləmiz “National Tax” jurnalında dərc olunub. Məqalə jurnalın 2012-ci il sentyabr ayı üçün buraxılışında, 563-594 səhifələrində çap olunmuşdur. Məqalənin müəllifləri Ergete Ferede and Bev Dahlbydir. Bu məqalədə vergi dərəcələrinin iqtisadi artım tempinə təsiri araşdırılıb. Məqalədə Kanada əyalətlərindən alınan məlumatlar analiz edilmişdir(1977-2006-cı illər ərzində). Özəl investisiyalar ilə iqtisadi artım arasında əlaqənin az və ya iqtisadi artım tempinə az təsiri olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Qiymətləndirmələrin nəticəsi göstərir ki, müəssisələrin vergi dərəcəsinə 1 faizlik azalma illik iqtisadi artımda 0.1-0.2 faiz aralığında artımı ilə nəticələnir. Növbəti nəticəmiz göstərir ki, pərakəndə satış vergisindən federal ilə uyğunlaşdırılan satış vergisinə keçid sayəsində, sərmayə və iqtisadi artım artır. Budur artıq ikinci dayanacaqdayıq.(Ferede E.və Dahlby B., 2012)

Növbəti dayanacağa kimi biz, öz ölkəmizin elm adamının ərsəyə gətirdiyi və beynəlxalq elmi jurnalda çap olunan bir məqaləni nəzərdən keçirəcəyik. Məqalədə Proteksionizm və qeyri-iqtisadi artım arasındakı münasibətlər ölkəmiz timsalında araşdırılmışdır. Müasir dünyada bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr inkişaf üçün qoruyucu tədbirlər görürlər. Ölkələr daxili sənayelərini inkişaf etdirmək və iqtisadi davamlılığı təmin etmək üçün iqtisadiyyatlarını şaxələndirirlər. Bu məsələ xüsusilə iqtisadi inkişafın əsasən, təbii ehtiyatların ixracı hesabına baş verən ölkələr üçün seçilən bir haldır. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorudur, burada neft gəlirləri ölkənin ümumi ixracatının 80%-dən çoxunu təşkil edir. Tədqiqat 2005–2019 illəri əhatə edir. Proteksionizm tədbirləri ilə qeyri-neft sektorunun inkişafı arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirmək və qiymətləndirmək üçün, VAR mühitində Granger Səbəbiyyət testi istifadə edilmişdir. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, proteksionizmin effektivliyinin artırılmasının (iqtisadi artım baxımından) nail olmaq üçün daha məqbul və ardıcıl tənzimləmə tədbirləri tələb olunur. Prioritet sektorların hədəflənməsi və onların nəticələrini

qiymətləndirmək üçün proteksionist tədbirlərin monitorinqi mexanizmlərinin yaradılması lazımdır.(Seyfullayev İ., 2020)

Yerli istehsalın inkişafı; Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun bu sahəsi sürətli artım üçün kifayət qədər potensiala malik deyil.

Azərbaycanda vergilər tənzimləyicidən daha çox fiskal funksiyanı yerinə yetirir. Ölkəmiz üçün makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində valyuta siyasəti daha təsirli olur. Məqalə gömrük gəlirlərinin və məzənnənin Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafına təsirini qiymətləndirmək üçün ilk cəhddir.

Digər tərəfdən, hökumətin qoruyucu tədbirlərinə bəzi qeyri-qaynaq sektoru araşdırılması, yerli istehsalın dəstəklənməsi vasitəsi olan proteksionizmin effektivlik problemlərini aydınlaşdırmağa bilər. Bu cür tədqiqatlar həm də hədəfi, tutarlılığı, effektivliyi yaxşılaşdırmaq üçün yeni fikirlər təqdim edə bilər.

(Seyfullayev İ., 2020)

Buradan sonra səyahət marşrutumuz daha çətin yollardan keçəcək. Burada daha az adam var. Buna səbəb artıq yeni mərhələdəyik. Elə, dünyamızda yeni mərhələdədir. Məşhur bermud üçbucağı barədə məlumatlar hər kəsə bəllidir. Bu üçbucağa bənzər gizli yeni bir üçbucaq var artıq, İSİ. İSİ-iqtisadiyyat, informasiya kommunikasiya sistemləri və siyasətin birləşməsidir.

Kitab və müraciət etdiyimiz məqalələrdə investisiya, iqtisadi səmərə, iqtisadi tədbirlər və bir sıra məsələlərin vergilərlə münasibətlərinə nəzər yetirdik. Yekun icmal vermək üçün, qurduğum bir praktiki misala baxaq. Hesab edək ki, məşhur bir yazıçı yeni bir iqtisadi kitab yazıb və onu çap üçün bir nəşriyyat evinə verir. Həmin kitab bir müddət sonra, satışdan yazara müəyyən gəlir gətirməyə başlayır. Artıq biz bilirik ki, bu gəlirdən bir hissə vergi qismində büdcəyə ödənilir. Burada nəşriyyat evi də ayrıca olaraq öz mənfəətindən büdcəyə vergi ödəyir. İş yerində yenicə maaşını alan bir əməkdaşda öz əmək haqqısından müəyyən edilmiş hissəni vergi kimi ödəyir. Və öz inkişafı üçün, yeni bir iqtisadi kitab almağa gedir. Fərz edirik ki, kitab məhz həmin yazarın iqtisadi kitabıdır. Hər üç tərəf öz vergisini ödəyib. İlk üçbucağımızı dövlət, yazar və nəşriyyat evi təşkil edir. Həmin kitabı oxuyan şəxs bölgələrin birində hava şarları ilə səyahət barədə məlumatı görür (turizm və iqtisadiyyat əlaqəsinə uyğun)

və bu həftə sonun orada keçirtməyə qərar verir. Özü üçün yer rezervesiyaları və digər məsələləri həll edərək yola düşür. Dərhal sığorta şirkətlərinin reklamları, bizim gözümlərin önünü bürüyür. Səyahət sığortası, yolda qəza və s. variantları ilə əməkdaş öz müştərisi etməyə çalışırlar. Buda bir üçbucaq dövlət, əməkdaş və sığorta şirkəti. İstədiyi məkana çatan əməkdaş artıq hava şarında arzuladığı anı yaşamağın verdiyi həzzi alır. Hava şarı ilə bu səyahəti təşkil edən sahibkar nə yazarı tanıyır, nə bu əməkdaş. Yazar və sahibkar bir-birlərini tanımırlar və fəqli sahələrdən gəlir əldə edən şəxslər üçüncü bir şəxsi bu iqtisadi prosesə qoşur. Bu üçbucağımızı yazar, sahibkar və əməkdaş təşkil edir. Həmin sahibkarın hava şarlarının bəzilərinə kimliyi məlum olmayan şəxslər hücum edir. Bu anda əməkdaşda öz səyahətini yenidən yekunlaşdırıb. Hücum edən şəxslər onun çantasını da oğurlayır. Sahibkarın hava şarlarına hücum edən şəxsləri hüquq-mühafizə orqanı tutaraq, sahibkara dəyən ziyanın ödənilməsinə təmin edir. Həmçinin əməkdaşın çantasını qaytarır. Qarşılaşdığımız bir neçə üçbucaqlar, böyük iqtisadiyyatın kiçik həlqələrini əmələ gətirirlər. Bu əlaqələrin təsirinin müəyyən edilməsi, təsirlərin iqtisadi artıma mənfi yada müsbət əlaqələrinin olması yuxarıda qeyd olunan məqalələrdə öz əksini tapır. Deməli, bu iqtisadi prosesin iştirakçılarını aşağıdakı kimi qruplaşdıraraq:

- 1) Dövlət - hüquq mühafizə xidməti
- 2) Sığorta şirkəti - investisiya
- 3) Sahibkar və yazar - iqtisadi azadlıq

Bu üçün birləşdirən vergi amilidir. Bununlada artıq birinci fəsili bitiririk.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA BİRBAŞA VERGİLƏRLƏ İQTİSADI ARTIM ARASINDA ƏLAQƏLƏRİN TƏDQIQI

2.1 Azərbaycan iqtisadi artımının təhlili və dinamikası

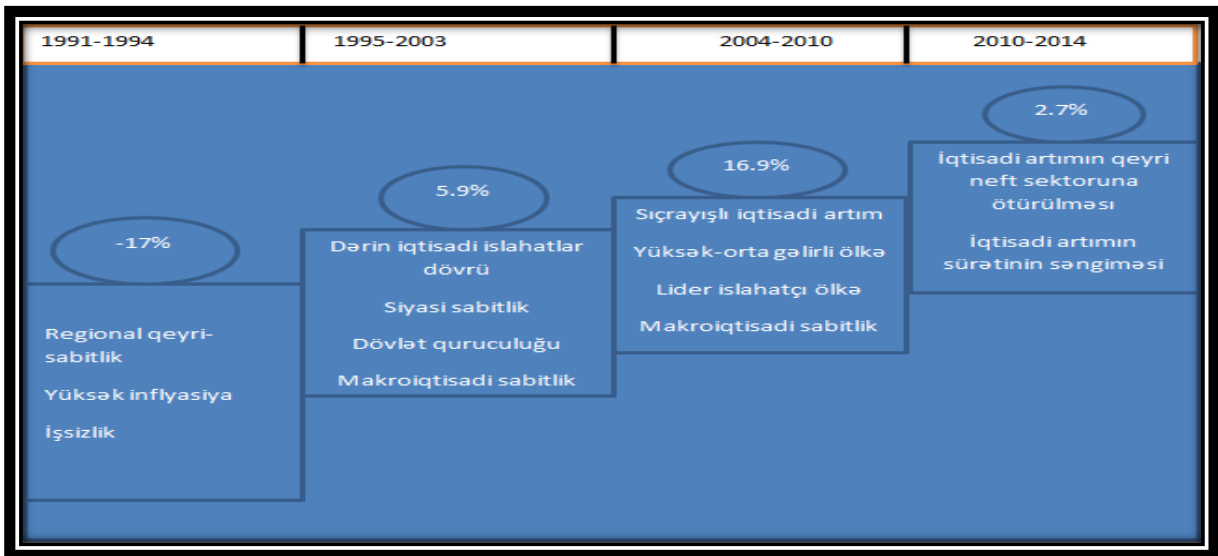
Səyahətimizi davam etdirmək üçün yeni nöqtə seçirəm. Bu nöqtəyə varana qədər, müəyyən ədəbiyyatlar oxuyaraq, elmi rəhbərimlə tez-tez qarşılıqlı müzakirələr etdik. Sizlərlə birlikdə bir səyahətə çıxmışıq və səyahətin bir başlanğıcı nöqtəsi olduğu kimi bir bitiş nöqtəsi də olmalıdır. Bu bölüm səyahətimizin son nöqtəsi deyil, amma sona doğru getmək üçün növbəti nöqtədir. Bu nöqtədəki səyahət də iki hissəli olacaq çünki, məsələn ölkəmiz üçün yalnız xarici mövqedəki fikirlər ilə tədqiq etmək yalnız olar. Bu nöqtəyi nəzərdən, ilk növbədə üz tuturam öz iqtisadçılarımızın araşdırmalarına və rəsmi mənbələrdəki məlumatlara. Bu yeni nöqtəyə səyahət bol məlumatlı olacaq. Məlumatları həm sizi yormadan və daha yaxşı izah etmək üçün həm də, səyahətimizin rəngarənk olması üçün şəkil, qrafik və cədvəllərdən istifadə edəcəm.

200 ölkədən biri olan Azərbaycan. Müxtəlif dirlərin və xalqların vəhdətini özündə birləşdirən Azərbaycan. Yerləşdiriyimiz coğrafiya bizə bir sıra üstünlüklər yaradır nəqliyyat, təbii sərvətlər və s., amma bütün bu üstünlüklər yaradan bu coğrafiya da Ermənistən Respublikası ilə qonşuluğumuz müəyyən iqtisadi əngəllər yaratmışdır. Təbii ki, uzunmüddətli münəfişənin bu yazıda yalnız iqtisadi cəhətlərini vurğulamaq olar ki, onlardan biridə nəqliyyat və logistika sahəsində yaratdığı çətinliklərdir. Naxçıvanda olan bir vəziyyəti sizinlə bölüşürəm: Türkiyədən ölkəmizə yük daşıyan (məhsul) nəqliyyat vasitələri Naxçıvana daxil olur, oradan İran İslam Respublikasına keçir və yenidən ölkəmizin ərazisinə daxil olur. Bizim ölkəmiz ticarət əlaqələri və yolları üzərində yerləşməsi ilə yanaşı bu ölkəyə ağ qızılda hədiyyə edilmişdir. Ümümi mənzərədə ölkəmizin iqtisadiyyatı son illər ərzində dünyada iqtisadi artım tempinə görə ön sıralarda qərar tutmuşdur.

Neft sahəsindən gələn gəlirlər hesabına biznes infrastrukturunu müasirləşdirilmişdir. Digər tərəfdən iqtisadiyyatın sahələr üzrə inkişafı istiqamətində addımlara atılaraq, əhalinin sosial rifahı yaxşılaşdırılmışdır. Valyuta ehtiyatlarımız ÜDM-un həcmi üstələmişdir. Qeyd olunan hər bir sahə üzrə proseslər strateji məqsədləri də özündə ehtiva etməklə bu gündə davam etdirilməkdədir. 2014-cü ildən başlayaraq neftin əmtəə bazarlarındakı qiymətində müşahidə edilən enmələr, ticarət tərəfdaşı ölkələrdə də, iqtisadi böhranın baş

verməsi Azərbaycanda iqtisadi artım sürətinin yavaşlamasına gətirib çıxartdı. Eyni zamanda yeni struktur islahatlarına ehtiyac, maliyyə-bank sektorundakı dalğalanmalar, tədiyyə balansında baş verən proseslər ölkəmizdə yeni iqtisadi inkişaf formalarının təzahür etməsinə, iqtisadi inkişaf üçün yeni yanaşmaya keçidi zərurəri etdi (Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi., 2016; <http://iqtisadiislahat.org/store/media/documents/38542.pdf>). Bu zərurətə qədər olan hissəyə kiçik bir nəzəri baxış keçirək. İqtisadçılar 2014-cü ilə qədər olan dövrü illər üzrə qruplaşdırma aparaq təhlil etmişlər. Təbii ki, burada iqtisadçılar məsələyə eyni yanaşmamış və illər üzrə qruplaşdırmanı müxtəlif ediblər. Mən onların bir çoxu ilə tanış oldum və hesab edirəm ki, səyahətimiz üçün ən uyğun olan təhlil Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə strateji yol xəritəsində öz əksini tapmış təhlil formasıdır. Bu təhlildə 1991-1994, 1995-2003, 2004-2010, 2010-2014 cü illər üzrə qruplaşdırmalar aparılıb. Bu dövrlərin qısa iqtisadi mənzərəsi aşağıdakı kimidir.

Şəkil 1: 1991- 2014-cü illər Azərbaycan iqtisadiyyatı qısa icmal.

Mənbə: <http://iqtisadiislahat.org/store/media/documents/38542.pdf> - Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsindəki məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

1991-1994-cü illər. Dövrün əsas iqtisadi xülasəsi: Azərbaycan 1991-ci ilin 18 oktyabrında dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdi. Bu dövrü tariximizin ən çətin sınaqlarla qarşılaşdığı dövr hesab etmək olar. Bu dövr ölkəmizin Ermənistan Respublikası ilə müharibə şəraitində olması, işğal altına düşmüş torpaqlarımızdan

məcburi şəkildə çıxardılmış köçkün vətəndaşlarımızın problemlərlə üzləşməsi, ticarətin zəifləməsi, iqtisadi vəziyyətin kəskin pisləşməsilə müşahidə olunmuşdur. İqtisadi idarəetmədə zəiflik, mövcud iqtisadi institutların səmərəsizliyi ölkəmizdəki iqtisadi böhranı dərinləşdirmişdir. 1991-1994-cü illərdə işsizlik səviyyəsi artmış, ölkədə hiperinflasiya müşahidə edilmişdir. Bu dövrdə ÜDM ildə orta hesabla 17 faiz aşağı düşmüşdür. (Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi., 2016 pdf).

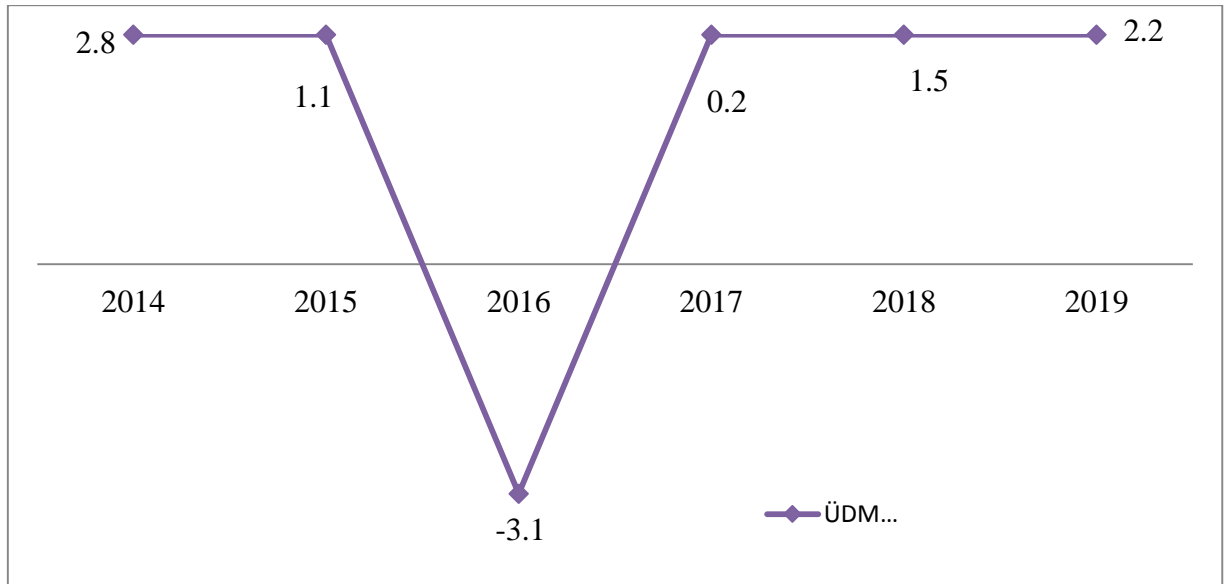
1995-2003-cü illər. Dövrün iqtisadi xülasəsi: Ölkəmizdə siyasi sabitliyin bərpası, planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid edilmişdir. Ciddi islahatlar: torpaq, əmlakın özlləşdirilməsi həyata keçirilmişdir. Strateji addımların atılması nəticəsində iqtisadi artım üçün inkişafı təmin edəcək zəmin yaradılmışdır. Dövrün digər mühüm xüsusiyyətlərindən biri də Azərbaycanın yüksək sürətlə inkişafını təmin edən neft strategiyasının təməlinin məhz bu dövrdə qoyulmasıdır. 1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin Müqaviləsi” imzalanmışdır. İqtisadi artımın təmin edilməsilə, işsizliyin səviyyəsində ciddi azalmaya nail olunmuşdur. Maliyyə bank sektorunda dəyişikliklər müsbət tendensiya halını almışdır. Dövlət büdcəsi dayanıqlı maliyyələşmə mənbələri ilə təmin edilmişdir (Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi., 2016 pdf)

2004-2010-cü illər. Bu dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyanın ən sürətlə artan iqtisadiyyatlarından birinə çevirilmişdir. Neft sahəsindən əldə edilmiş gəlirlərin bir hissəsinin ölkə iqtisadiyyatına investisiya edilməsi nəticəsində ölkəmiz yüksək-orta gəlirli ölkəyə çevrilmişdir. Neft-qaz sektorundakı qiymətlərdə baş verən artımlar ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsir etmiş, bu illər ərzində ÜDM ildə orta hesabla 16,9 faiz artmışdır. Neft-qaz sektorundakı qiymətlərin artması və buna uyğun olaraq istehsal həcmnin artması bu sektora xarici investorların ölkəmizə cəlbinə gətirib çıxartdı. Dövr ərzində ölkəmiz dünya miqyasında iqtisadi əlaqələrini inkişaf etdirmişdir. Neft gəlirlərinin tikinti, xidmət, müdafiə və digər sektorlara dəstəyi ümumilikdə ölkənin inkişafına, tərəqqisinə gətirib çıxartmışdır. (Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi., 2016 pdf).

2010-2014-cu illər. 2010-cu ildən başlayaraq ölkədə iqtisadi artımın əsas hərəkətverici amili neft sektorundan qeyri-neft sektoruna transformasiya olmuş, 2010-2014-cü illər ərzində neft sektorunda 2,9 faizlik geriləmə olduğu halda, qeyri-neft sektoru 8,8 faiz artmaqla, ümumi 3 faizlik iqtisadi artıma nail olunmuşdur. Bu dövrdə diqqət edilməli məqamlardan biri də 2011-ci ildən sonra iqtisadi artım sürətinin aşağı düşməsidir. İqtisadiyyata dövr ərzində qoyulan investisiyaların artmasına baxmayaraq, iqtisadi aktivliyin zəifləməsi müşahidə edilmişdir (Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi., 2016 pdf).

2014-cü ildən sonrakı dövr

Qrafik 3: ÜDM artımı (faizlə) 2014-2019-cu illər ərzində.

Mənbə: <http://www.stat.gov.az>- Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsindəki məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2015-2019-cu illər aralığına aid bəzi parametrlər əsasında hazırlanmış cədvəl.

Cədvəl 1: ÜDM-in cəm və adambaşına düşən göstəriciləri (2015-2019-cu illər).

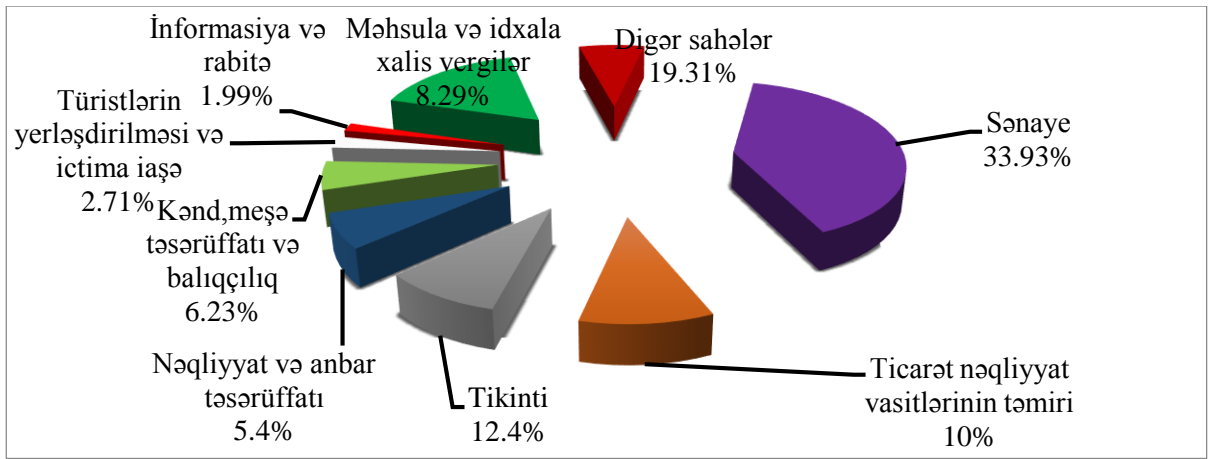
İLLƏR	CƏM			ADAMBAŞINA			\$/manat	€/manat
	Milyon manat	Milyon dollar	Milyon avro	Milyon manat	Milyon dollar	Milyon avro		
2015	54380,0	52996,8	47785,6	5706,6	5561,5	5014,6	1,0261	1,1380
2016	60425,2	37862,8	34217,8	6269,6	3928,6	3550,4	1,5959	1,7659

2017	70337,8	40867,9	36213,7	7226,0	4198,5	3720,3	1,7211	1,9423
2018	80092,0	47112,9	39858,7	8156,2	4797,8	4059,0	1,7000	2,0094
2019	81681,0	48047,6	42906,4	8247,0	4851,2	4332,1	1,7000	1,9037

Mənbə: <http://stat.gov.az> -Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsindəki məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2014-cü ilin sonlarından etibarən ağ qızılın dünya birjalarındakı qiymətin kəskin enməsi, iqtisadiyyatında neftin payı böyük olan ölkəmizə də, öz mənfi təsirini göstərdi. Mənfi təsirlər Azərbaycan iqtisadiyyatında özünü 2015-ci ildən hiss etdirməyə başlamışdır. Milli valyutamızın ABŞ dolları qarşısında məzənnəsinin iki dəfəyə qədər ucuzlaşması bir sıra riskləri meydana çıxartmışdır. Maliyyə sabitliyi üzrə bir sıra risklər formalaşmış, dövlət borcunun ödənilməsi üzrə fiskal yük artmışdır. Azərbaycan hökuməti bu vəziyyətin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirmişdir. 2015-ci ildə tədiyyə balansında kəsr müşahidə edilmiş, neftin qiyməti tədiyyə balansını gərginləşdirmişdir. 2015-ci ildə ÜDM-in real artım tempi 1.1% olmuşdur. ÜDM-in həcmi 54.4 milyard manat, adambaşına düşən ÜDM-in həcmi isə, 5706.6 manat təşkil etmişdir. Belə ki, 2014-cü ilə nisbətən rabitə sahəsi 6.8 faiz, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsi 14 faiz, ticarət sahəsi 10.9 faiz, kənd təsərrüfatı 6.6 faiz artmışdır. 2015-ci ildə ÜDM strukturunu sizlər üçün qrafik formada tərtib etmişəm. (<https://www.stat.gov.az/news/index,2015>; <https://www.economy.gov.az/article/esas-iqtisadi-gostericiler,2015>)

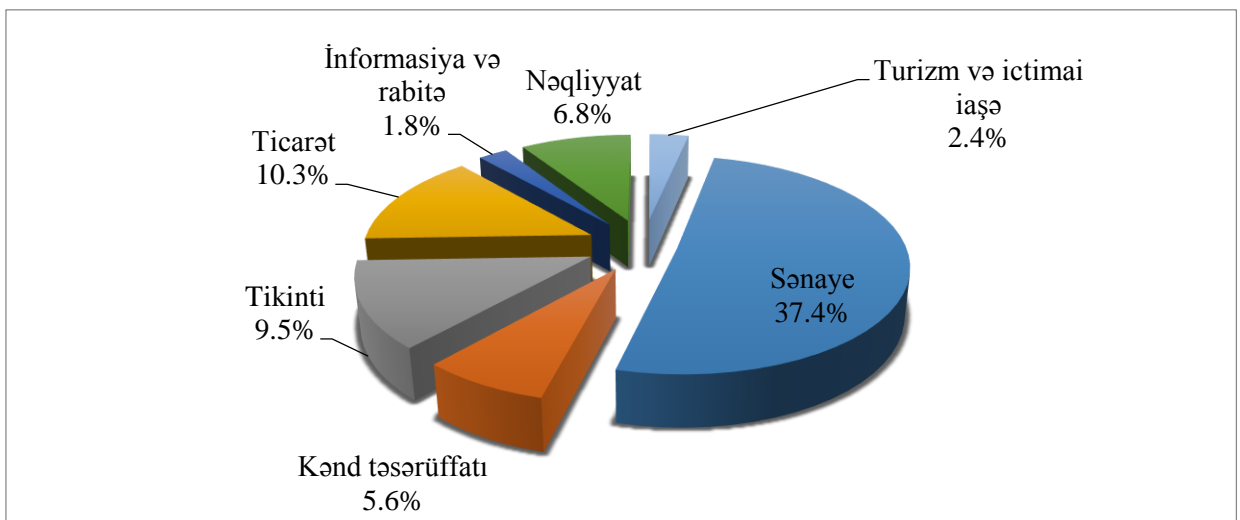
Qrafik 4: ÜDM-in strukturu 2015-ci il üçün

Mənbə: <http://economy.gov.az> -İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2014, 2015-ci illərdə ÜDM həcmində artımı müşahidə edilsədə, 2016-cı ildə ÜDM real ifadədə 3.9% azalmışdır. 2016-cı ildə ölkədə maliyyə-bank sahəsində ciddi çətinliklər yaranmış, tədiyyə balansında kəsr müşahidə edilmişdir. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi 65.7% təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektorunda ÜDM-a ən çox müsbət töhfə verən sahə: ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsi, kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatları olmuşdur. Qrafik 5-də sizlər üçün 2016-cı il ÜDM strukturunu bölgüsünü sahələr üzrə tərtib etmişəm. (<https://www.stat.gov.az/news/index,2016>; <https://www.economy.gov.az/article/esas-iqtisadi-gostericiler,2016>)

Qrafik 5: ÜDM-in strukturu 2016-cı il üçün

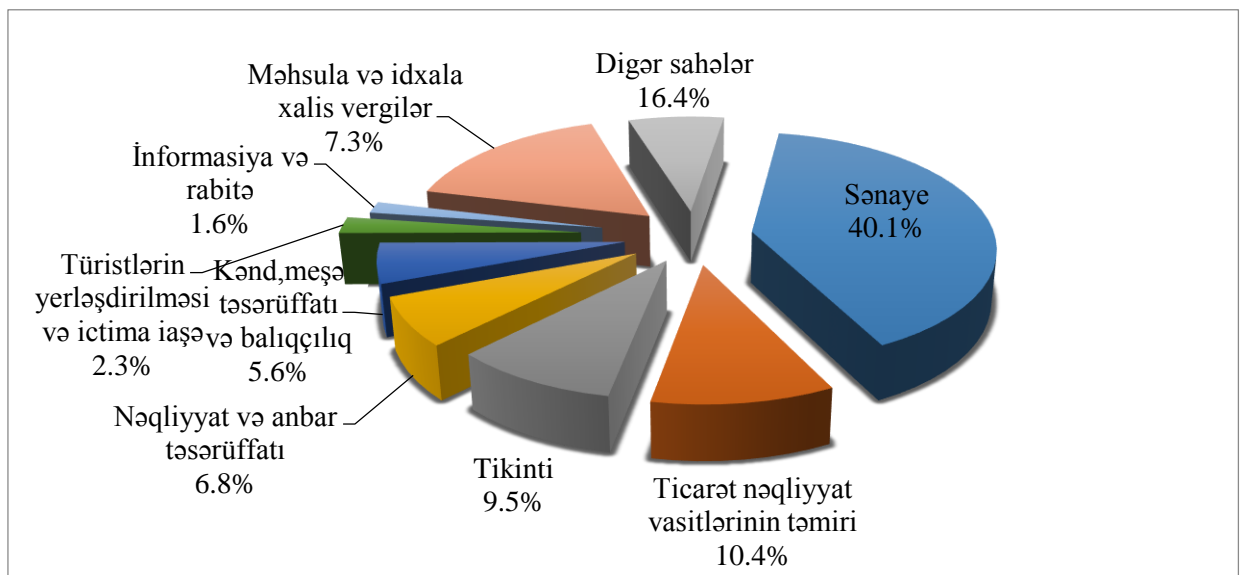

Mənbə: <http://economy.gov.az> -İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2017-ci ildə ÜDM real ifadədə 0.1% artaraq cari qiymətlərlə 70.1 milyard manat olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 7226.0 manat təşkil etmişdir. ÜDM-in qeyri-neft sektoru real ifadədə 2.7% artmışdır. 2016-cı ilə nisbətən qeyri-neft sənayesi üzrə 3.8 faiz, rabitə sahəsi üzrə 6.8 faiz, ticarət sahəsi üzrə 2.5 faiz, kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə 4.2 faiz, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı üzrə 8.5 faizlik artım, neft-qaz sektoru üzrə isə 5.0 faizlik azalma qeydə alınmışdır. Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi 37.2% olmuşdur. Ölkə iqtisadiyyatında əsas kapitalla qoyulmuş vəsaitin 44.6%-ni daxili investisiyalar, 55.4%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2017-ci ildə ən yüksək inflyasiya (12.9%) səviyyəsi müşahidə edilmişdir.

2015, 2016-cı illərdə tədiyyə balansındakı kəsir 2017-ci ildə profisitlə əvəzləndi. Tədiyyə balansının müsbətə çevrilməsinin əsas səbəbi dövlətin kapital axınlarına nəzarəti sərtləşdirməsi olmuşdur. Qrafik 6-da 2017-ci il üzrə ÜDM-də sahələrin bölgü paylarını qeyd etmişəm. (<https://www.stat.gov.az/news/index>, 2017; <https://www.economy.gov.az/article/esas-iqtisadi-gostericiler>, 2017)

Qrafik 6: ÜDM-in stukturı 2017-ci il üçün

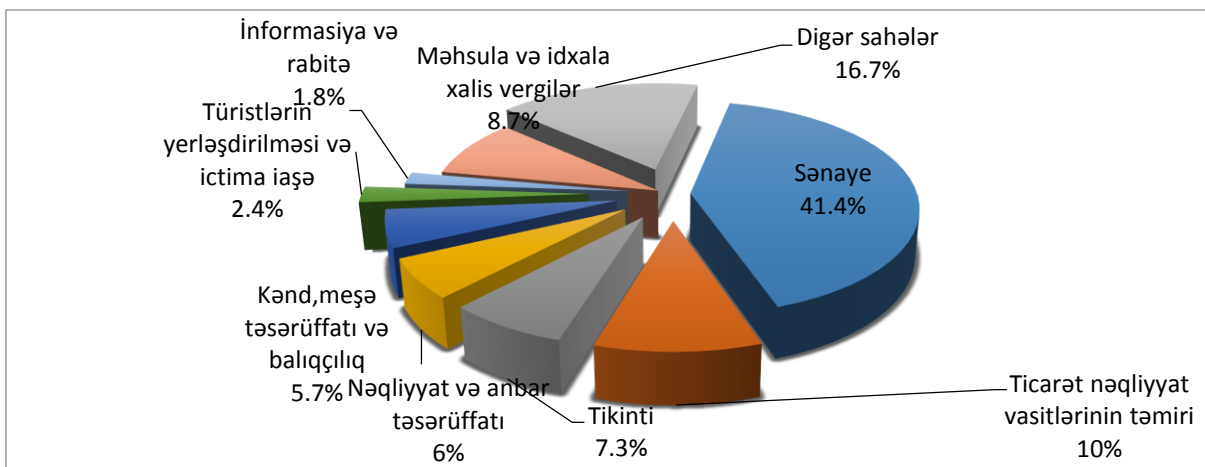
Mənbə: <http://economy.gov.az>- İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2018-ci ildə ÜDM 1,4% artaraq 80,0 milyard manat, adambaşına düşən ÜDM-in həcmi isə, 8156.2 manat təşkil etmişdir. 2017-ci ilə nisbətən neft-qaz sektoru üzrə

0.6 faiz artım qeydə alınmışdır. Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi 41.5% olmuşdur. ÜDM-in qeyri-neft sektoru real ifadədə 1.8%, informasiya və rabitə sahəsi 9.3%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsi 7.6%, ticarət sahəsi 3.0%, kənd təsərrüfatı 4.6%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı 7.8% artmışdır. Əsas kapitalla qoyulmuş vəsaitin 69.7%-ni daxili investisiyalar, 30.3%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. (<https://www.stat.gov.az/news/index>, 2018; <https://www.economy.gov.az/article/esas-iqtisadi-gostericiler>, 2018)

2019-cü ildə ÜDM 2,2% artaraq 81,7 milyard manat, adambaşına düşən ÜDM-in həcmi isə 8247.0 manat təşkil etmişdir. İqtisadiyyata yönəldilən investisiyanın həcmi 24986,6 milyon manat olmuşdur. 2019-cü ildə ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən ÜDM-in qeyri-neft sektorunda real ifadədə 3.5 faizlik artım, qeyri-neft sənayesində 14.5 faiz, informasiya və rabitə sahəsində 15.9 faiz, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsində 6.4 faiz, ticarət sahəsində 3.6 faiz, kənd təsərrüfatında 7.3 faiz, nəqliyyat və anbar təsərrüfatında 1.0 faiz artım qeydə alınmışdır. Ölkədə əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyaların 68.1%-i qeyri-neft bölməsinin, 31.9%-i isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir. ÜDM-ə ən çox müsbət töhfə verən tikinti, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, sosial və digər xidmətlər olmuşdur. 2019-cü il üzrə ÜDM strukturunu qrafik 7-də qeydetmişəm. (<https://www.stat.gov.az/news/index>, 2019; <https://www.economy.gov.az/article/esas-iqtisadi-gostericiler>, 2019)

Qrafik 7: ÜDM-in strukturu 2019-cü il üçün

Mənbə: <http://economy.gov.az>-İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Yuxarıda sadalanan fikirlərdən də, aydın görünür ki, ölkəmizdə iqtisadi artıma təkan verilməsində dövlətin rolu böyükdür. Ümumən isə iqtisadçılar dövlətin iqtisadi artıma təkan verməsi məsələsinə eyni cür yanaşırlar. Fikir ayrılıqlarına baxmayaraq dövlətin siyasi sabitliyini təmin etməsi iqtisadi artıma görünməz formada kömək etmiş olur. Əmanət və investisiyalar barədə dövlətin hayata keçirdiyi tədbirlər, təhsilin inkişaf etdirilməsi, azad ticarət mühitinin yaradılması özlüyündə iqtisadi artıma təkan verən amillərdir. İqtisadçıların qənaəti belədir ki, investisiya və iqtisadi artım arasında güclü əlaqə var, ancaq yüksək investisiyanı yüksək iqtisadi artıma yoxsa yüksək iqtisadi artımın yüksək investisiyaya səbəb olması müəyən edilə bilməyib. Əmanətlər, investisiyalarla bağlı fikirlərə uyğun olaraq ölkəmiz üçün rəsmi mənbələrdən əldə edilən məlumatlardan qurduğum “danışan” cədvəli sizlərə təqdim edirəm.

Cədvəl 2: Azərbaycanın bəzi makroiqtisadi göstəriciləri (2015-2019-cu illər)

	2015	2016	2017	2018	2019
ÜDM	54380,0	60425,2	70337,8	80092,0	81681,0
Əhalinin gəlirləri, mlyn manat	41744,8	45395,1	49187,9	53103,7	57035,0
Orta aylıq nominal əmək haqqı, manat	466,9	499,8	528,5	544,6	635,1
Əhalinin banklardakı əmanətləri (ilin sonuna) mlyn. manat	9473,9	7448,7	7561,2	8375,4	8637,9
Əsas fondlar (ilin sonuna), mlyn. manat	124008,4	169120,3	182788,5	198970,4	208940,2
Kredit qoyuluşları (ilin sonuna), mlyn. manat	21730,4	16444,6	11757,8	13020,3	15297,2
İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar, mlyn. manat	20057,4	22706,4	24462,5	25877,0	24986,6

Cari hesab balansı, mlyn. ABŞ dolları	-222,5	-1363,4	1684,6	6051,1	4364,9
--	--------	---------	--------	--------	--------

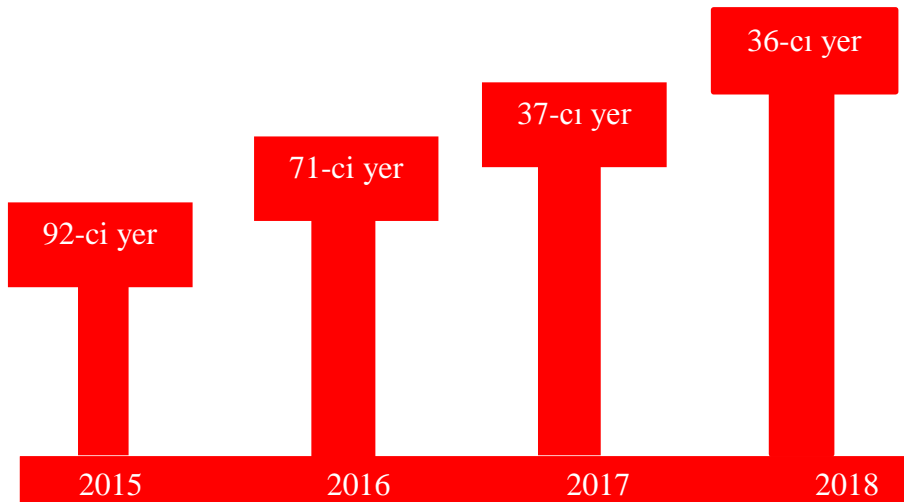
Mənbə: <http://www.stat.gov.az>- Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsindəki məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Təhsil sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi proqramların sayı kifayət qədər artmışdır. Təkcə bu təhlil üçün onu vurğulamaq istərdim ki, 2011-ci ildə təhsil xərcləri üçün ayrılan vəsait 1.3 milyard idisə, bu rəqəm 2019-cu ildə 2.9 milyard manat təşkil edir.

Yuxarıda aparılan təhlillər ölkəmizin rəsmi mənbələrindən əldə etdiyim məlumatlar əsasında aparmışam. İndi isə ölkəmiz beynəlxalq hesabatlarda necə özünə mövqe tutmuşdur ona nəzər yetirək. Bu arada qeyd edim ki, yuxarıda qeyd olunan azad ticarətlə bağlı təhlillədə bu hissədə yer alır.

The Global Competitiveness Report 2019: Dünya İqtisadi Forumunun 2019-cu il üçün nəşr olunan “Qlobal Rəqabətlik İndeksi” hesabatında Azərbaycan 141 ölkə arasında 58-ci yerdə qərarlaşıb. Həmin hesabatda bir çox meyarlar üzrə qiymətləndirmələr aparılır. Hesabatda yer alan meyarlardan biri də əqli mülkiyyət sahəsi üzrə göstəricilərin qiymətləndirilməsidir. “Əqli mülkiyyətin qorunması” sub-İndeksi üzrə Azərbaycan 70,4 bal ilə 30-cu yerdə qərarlaşıb. Məhz bu göstərici üzrə Ölkəmiz MDB məkanında 1-ci yeri tutur. Bu göstərici üzrə Cənubi Qafqazdakı digər dövlətlər: Ermənistan və Gürcüstan müvafiq olaraq 35,64-cü pillədə qərarlaşıblar. “Qlobal Rəqabətlik İndeksi”nin son beş ilin nəşrlərinə görə

Qrafik 8: Azərbaycanın Qlobal Rəqabətlik İndeksi üzrə göstəriciləri (2015-2018ci illər)

Mənbə:Araşdırmada əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Doing Business 2020: Azərbaycan Prezidentinin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində Azərbaycan keçən il olduğu kimi 2020- ci ildə də 20 ən islahatçı ölkələrin sırasında yer alıb. “Doing Business 2020” hesabatında Azərbaycan 190 ölkə arasında 34-cü mövqedə qərarlaşıb. Belə ki, Azərbaycan biznesə başlama üzrə 9-cu, vergilərin ödənilməsi üzrə 40-cı, tikinti üçün icazələrin alınması üzrə 59-cu, elektrik təchizat şəbəkələrinə qoşulma üzrə 80-ci, sərhəddə ticarət üzrə 83-cü, kiçik investorların hüquqlarının müdafiəsi üzrə 105-ci, müqavilələrin icrası üzrə 28-ci,kreditlərin alınması üzrə 1-ci yerdədir. (<https://iqtisadiislahat.org/news/azerbaycan-doing-business-de-top-20-islahatci-olkenin-sirasi-nadir-821>)

Human Development Report 2020: 2019-cu il üçün Azərbaycanın İnsan inkişaf indeks göstəricisi 0.756-dir. 1995 və 2019-cu illər arasında Azərbaycanın İnsan inkişaf indeks göstəricisi 25,2 faiz artaraq 0,604-dən 0,756-ya yüksəlib. Aşağıdakı cədvəldə İnsan inkişaf indeksi göstəriciləri üzrə ölkəmiz və bəzi ölkələrdəki vəziyyət əks olunmuşdur.(Human Development Report., 2020)

Cədvəl 3: İnsan inkişaf indeksi göstəriciləri üzrə ölkəmizin vəziyyəti.

	İİ dəyəri	İİ dərəcəsi	Yaşam dövrü	Orta təhsil ili	Adambaşına düşən milli gəlir
Azərbaycan	0.756	88	73.0	10.6	13.784
Qazaxıstan	0.825	51	73.6	11.9	22.857
Özbəkistan	0.720	106	71.7	11.8	7.142
Avropa və Mərkəzi Asiya	0.791	-	74.4	10.4	17.939
Yüksək İİ	0.753	-	75.3	8.4	14.255

Mənbə: http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/AZE.pdf-Human Development Report 2020.(Aze human development human.pdf).

The Heritage Foundation: Digər bir hesabat isə “İrs fondu” tərəfindən hazırlanan hesabatdır. Bu hesabatda ölkəmizin “iqtisadi azadlıq indeksi” 65.4 balla qiymətləndirib.

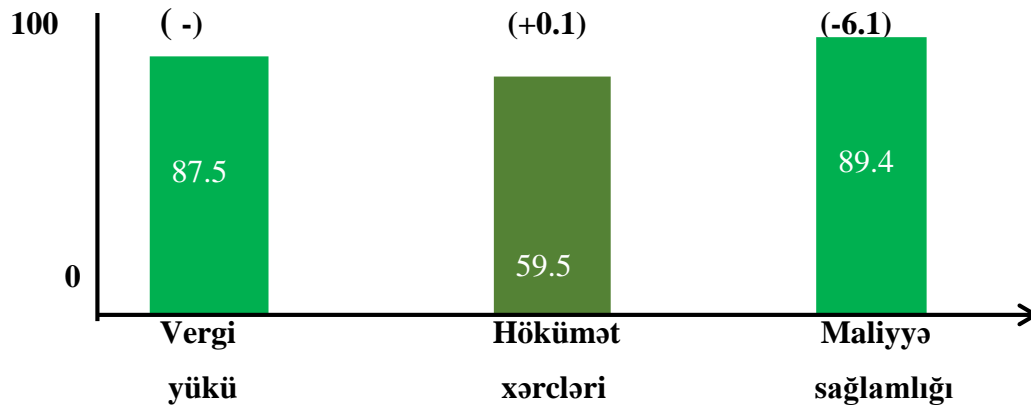
Qrafik 9: Azərbaycanın “ iqtisadi azadlıq indeksi” göstəricisi.

Mənbə: https://www.heritage.org/index/pdf/2020/countries/2020_IndexofEconomicFreedom-Azerbaijan.pdf-Heritage Foundation (Azerbaijan in ex of economic.pdf).

1996-cı ildən 2019 ci ilə qədər ölkəmizin “iqtisadi azadlıq indeksi” də 35.4 ballıq artımı qeydə alınıb. Azərbaycan Asiya-Sakit okean regionunda 43 ölkə arasında 13-cü yerdə qərarlaşıb. Hökumətin hədəfləri Dünya Ticarət Təşkilatına qoşulmaq, avtomobil və dəmir yolu infrastrukturuna investisiyaların davam etdirilməsi yolu ilə Azərbaycanı ticarət və tranzit mərkəzinə çevirmək, iqtisadiyyatını təbii ehtiyatların asılılığından uzaqlaşdırmaqdır. Ölkəmizə baxışla bağlı göstəriciləri aşağıdakı kimidir.(Qrafiklərdəki, bütün göstəricilər 0-100 aralığında balla qiymətləndirilmişdir).

Qrafik 10:Hökumət ölçüləri.

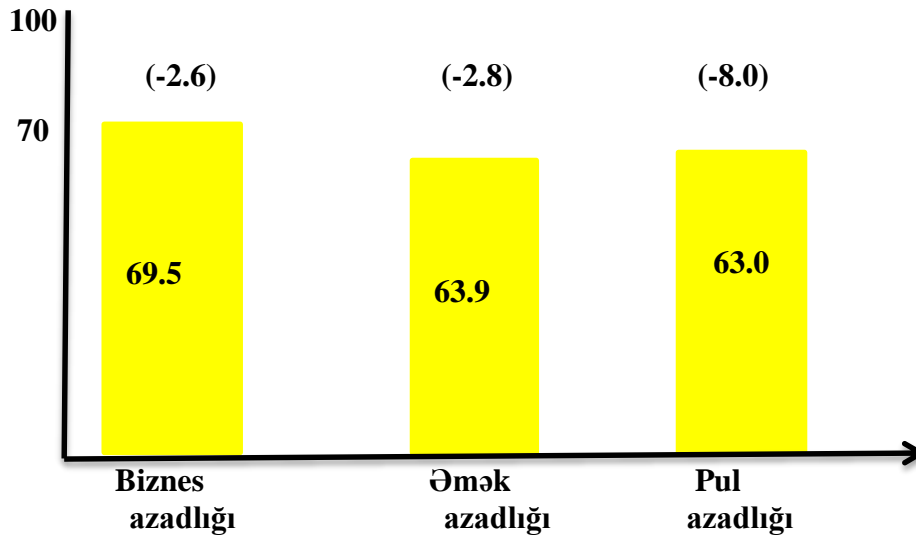
Mənbə: https://www.heritage.org/index/pdf/2021/countries/2021_IndexofEconomicFreedom-Azerbaijan.pdf-Heritage Foundation.(Azerbaijan in ex of economic.pdf)

Bu hesabatda yer alan məlumatlara görə, ölkəmizdə vergi yükü göstəricisi üzrə dəyişməz, maliyyə sağlamlığı göstəricisində geriləmə, dövlət xərclərində isə artım qeydə alınmışdır. Ümumi vergi yükü ümumi daxili gəlirlərin 14,9%-nə bərabərdir. Son üç ildə dövlət xərcləri ÜDM-un 36.7% təşkil edib. Dövlət büdcəsinin kəsri

ÜDM-un orta hesabla yüzdə 1,7% təşkil edib. Dövlət borcu ÜDM-nin 54.7% bərabərdir.

Biznes, əmək, pul azadlığı üzrə göstəriciləri özündə əks etdirən qrafiki sizə təqdim edirəm. Ölkəmiz də bu qeyd olunan göstəricilər üzrə geriləmə müşahidə edilmişdir. Belə ki, Biznes azadlığı üzrə 69.5, əmək azadlığı üzrə 63.9, pul azadlığı üzrə 63 balla qiymətləndirilmişdir.

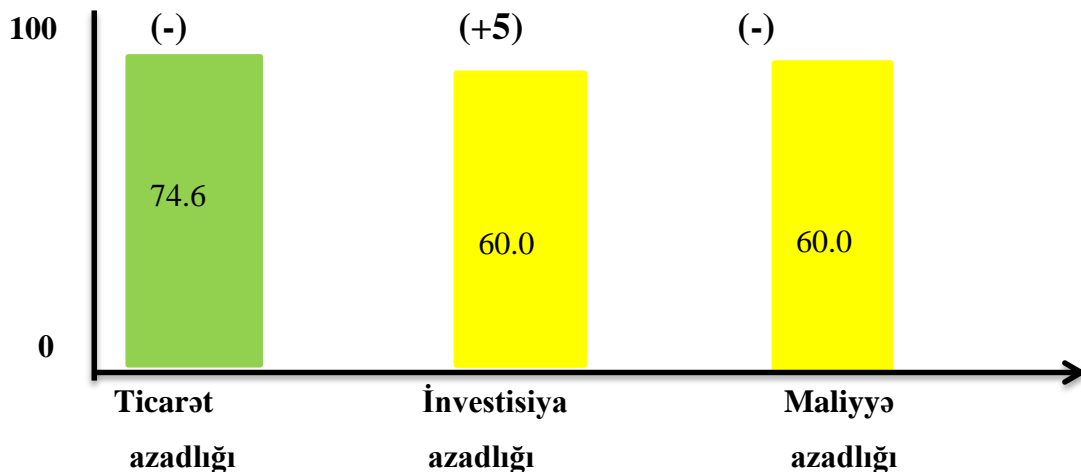
Qrafik 11:Tənzimləmələrin effektivliyi

Mənbə: https://www.heritage.org/index/pdf/2020/countries/2020_IndexofEconomicFreedom-Azerbaijan.pdf-Heritage Foundation.(Azerbaijan index of economic.pdf).

Ticarət, investisiya, maliyyə azadlığını özündə ehtiva edən göstəricilərinin əks olduğu qrafik aşağıdakı kimidir.

Qrafik 12:Açıq bazarlar

Mənbə: https://www.heritage.org/index/pdf/2021/countries/2021_IndexofEconomicFreedom-Azerbaijan.pdf - Heritage Foundation.(Azerbaijan index of economic.pdf).

Hesabatda qeyd olunan başqa bir məsələ isə, xarici ticarətdə müəyyən manelərin ümumi ticarətə mənfi təsirinin olması və maliyyə sektorunda valyuta zəifliyimizin olduğu vurğulanıb.

Fasilə(Gizli Vergi). Dövlət müəyyən mal və xidmət alınmasına,eləcə də əhalinin az gəlirli təbəqəsinə transfertlərə müəyyən xərclər çəkir. Hökumət bu xərcləri müxtəlif yollarla təmin edə bilər. Bu yollardan biridə senyorajdır. Senyoraj bir baxımdan inflyasiya vergisidir.

İnflyasiyanı bir vergi kimi görmək ilk növbədə çətin ola bilər. Nəticə etibarlı ilə heç kimə vergi çeki gəlmir. Bəs belədirsə,bu vergini kim ödəyir? Cavab, pulu əlində saxlayan hər kəs. Belə ki, hökumət nə qədər pul çap edərsə, inflasiya baş verər və pulun ala biləcəyi əmtəələrin həcmi azalar, yəni pulun real dəyəri aşağı düşər. Başqa sözlə, hökumət yeni pul çap etdikdə əhalinin əlindəki pulu daha dəyərsiz edir. Beləliklə də, senyoraj müəyyən mənada pulu əlində saxlayan əhaliyə tətbiq olunmuş bir vergi kimi dövlət xərclərinin ödənilməsinə yönəldilmiş gəlir mənbəyidir.(Menkyu Q., 2010)

Nümunə üzərindən baxaq. Təsəvvür edək ki,əvvəl bir aylıq ev ehtiyaclarını ödəmək üçün ailə 300 manat pul xərcləyir. Hökumət pul çap edir və 10 faiz inflyasiya baş verir. Nəticədə növbəti dəfə aylıq xərc 330 manat təşkil edir. Arada yaran 30 manatlıq fərq senyorajdır.(Menkyu Q., 2010)

2.2 Birbaşa vergilərin iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi metodu

Azərbaycanda birbaşa vergilərin iqtisadi artıma təsirini qiymətləndirərkən ilk öncə vergi sistemi barədə, dövlət büdcəsində vergi gəlirlərinin payı barədə qısa məlumat vermək yerinə düşərdi. Ölkəmizdə müəyyən edilən vergilər bunlardır:1)dövlət vergiləri; 2)muxtar respublika; vergiləri 3)yerli vergiləri. Ölkəmizin vergi sistemi ikipilləli və unitar quruluşludur

Sxem 1:Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi.

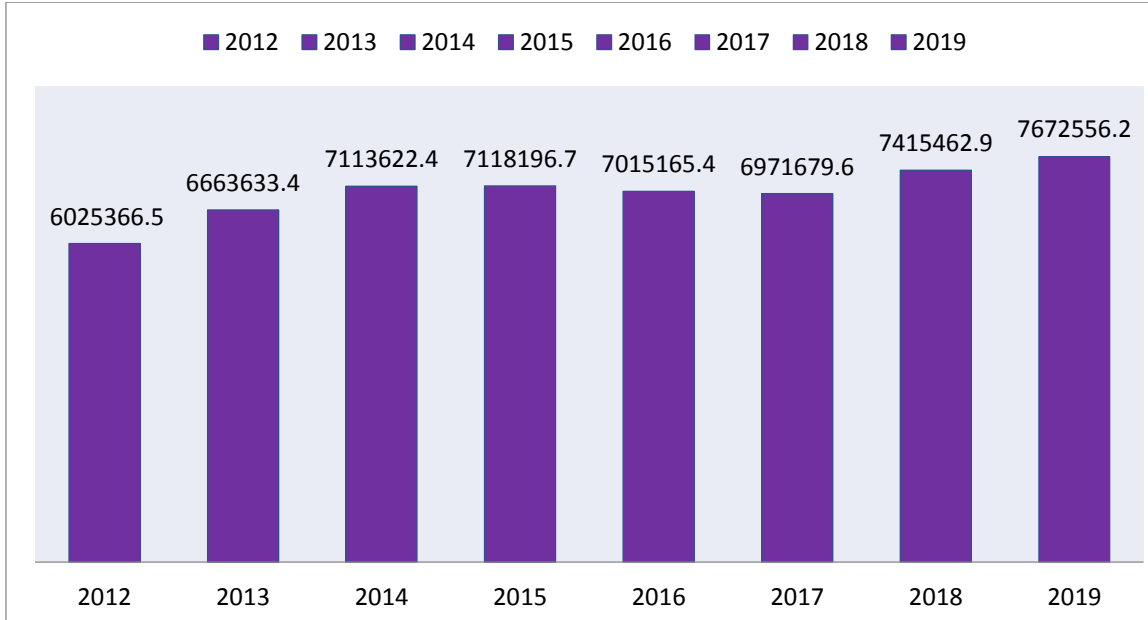
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsindəki məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Müasir vergi tutma nəzəriyyəsində vergilər: tutulma üsuluna görə, subyektinə görə, ödənilədiyi büdcənin səviyyəsinə görə, məqsədli təyinatına görə, idarəetmə səviyyəsinə görə və iqtisadi mahiyyətinə görə növlərə ayrılırlar.

Tutulma üsluna görə vergilər birbaşa və dolaylı vergilərə ayrılırlar. Bizim iqtisadi artımla əlaqəsini öyrənəcəyimiz vergilər qısa formada tapıb çıxardıq. Dissertasiya işinin məqsədi də birbaşa vergilərlə iqtisadi artım arasındakı əlaqənin tədqiqidir ki, məhz oda özünü bu bölümdə biruzə verəcək. Ölkəmizdə məqsədyönlü şəkildə aparılan islahatlar özünü iqtisadi sahədə o cümlədə, vergilərdə də göstərdi.

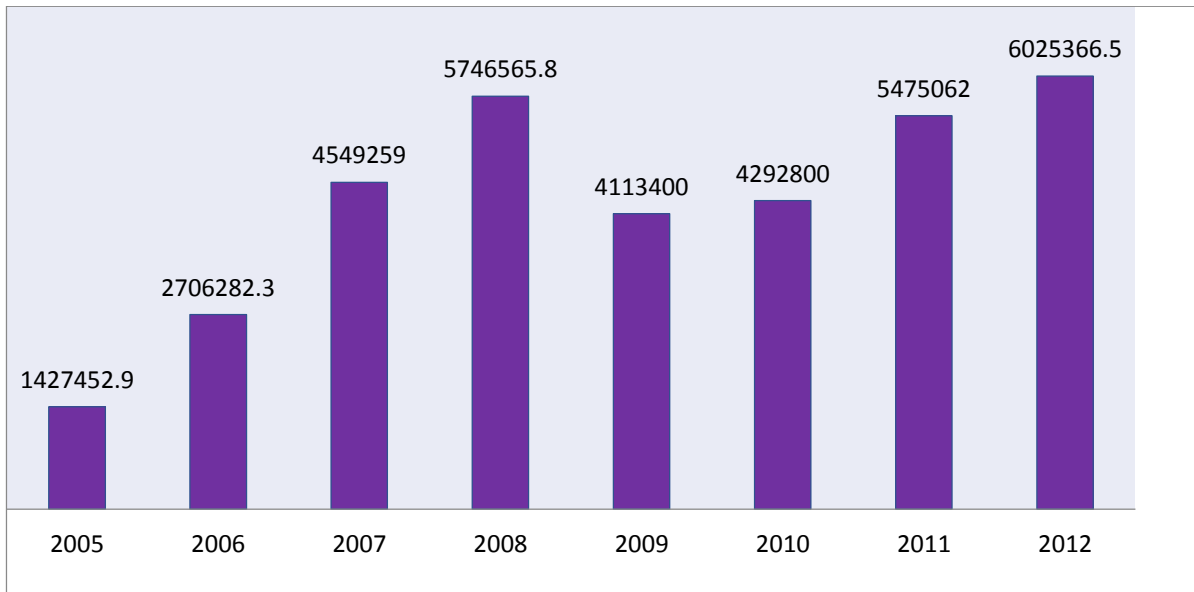
Belə ki, illər üzrə şəffaflığın artması və “kölgə iqtisadiyyatı”-nın zəifləməsi vergi daxil olmalarında müsbət təsirlərini göstərdi. Vergi ilə bağlı göstəriciləri verək və keçək hesablama hissəsinə. Aşağıda tərtib etdiyim cədvəl 2005-2019-cu illər üzrə vergi daxil olmalarından ibarətdir.

Qrafik 13: Azərbaycan vergi daxil olmaları(2012-2019-cu illər)

Mənbə: <https://www.taxes.gov.az/az/page/dovlet-budcesine-vergi-ve-sair-daxilolmalar-> İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafik 14: Azərbaycan vergi daxil olmaları(2005-2012-cu illər)

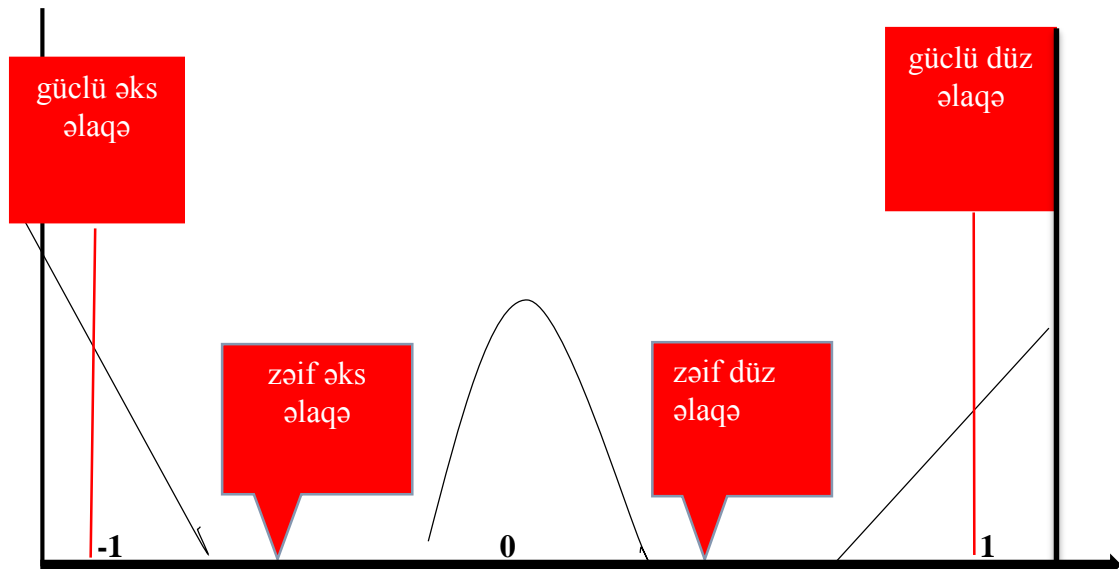
Mənbə: <https://www.taxes.gov.az/az/page/dovlet-budcesine-vergi-ve-sair-daxilolmalar->

İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Vergilərlə iqtisadi artım arasında əlaqələrin tədqiqi üçün korelyasiya və reqressiya metodlarından istifadə edəcəyəm. Korrelyasiya və reqressiya analizi, tətbiqi və riyazi statistika metodları kimi, iqtisadi sistemlərin inkişafının proqnozlaşdırılmasında istifadə olunur. Statistik informasiyanın emalında alınan nəticələr dəqiqlik və etibarlılıq dərəcəsinə görə bir-birindən fərqlənə bilirlər. Demək olar ki, bütün verilənlər təsadüfi komponentlərə malikdir. Bütün hallarda statistik emala məruz qalan verilənlərin sayı hər parametr üçün ən azı 5-dən aşağı olmamalıdır. Daha dəqiq və etibarlı nəticələr üçün isə müşahidələrin sayı 30-dan yuxarı olmalıdır. (Əyyubova N.S., 2014)

Sosial-iqtisadi proseslərdə asılılıqların tədqiq olunması və kəmiyyətə ölçülməsinin əsas məsələsi asılılığın sıxlığının ölçülməsi və qiymətləndirilməsidir. Hadisələr arasında asılılığın sıxlığını müəyyən etmək üçün korrelyasiya göstəricilərindən istifadə olunur. Korrelyasiya analizi riyazi statistikanın əsas metodlarından biri olub, hadisələr və onların elementləri arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin statistik təhlilində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Korrelyasiya hesablaması zamanı alınan əmsal mənfi bir müsbət bir aralığında qiymət alır. Alınan əmsal 0.8 və ya 0.9 olduqda korrelyasiya əlaqəsinin güclü, 0.2 olduqda zəif olduğunu bildirir. (Əyyubova N.S., 2014)

Qrafik 15: Korrelyasiya analizi

Mənbə: Əyyubova N.S “Statistika: ümumi nəzəriyyə” kitabındakı məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəkil 2. Korrelyasiya analizinin düsturu

$$r = \frac{n \sum_{i=1}^n x_i y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i}{\sqrt{n \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_i\right)^2} \sqrt{n \sum_{i=1}^n y_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n y_i\right)^2}}$$

Mənbə: Həsəni Y.H. , 2014.

Regressiya təhlilinin vəzifəsi asılı olmayan dəyişənlərin qiymətləri əsasında asılı dəyişənin qiymətlərinin alınması üzrə modelin qurulmasından ibarətdir. Modelin qurulmasında iştirak edən dəyişənləri iki tipə bölmək olar: - nəticə (asılı, endogen) Y dəyişəni - iqtisadi sistemin səmərəli fəaliyyətinin nəticəsini xarakterizə edir. Onun qiymətləri bir sıra digər dəyişənlərin və amillərin təsiri altında formalaşır. - izah edən (asılı olmayan, ekzogen) x dəyişəni-real iqtisadi sistemin fəaliyyət şəraitini qeydə alan və təsvir edən dəyişəndir. Onlar nəticə dəyişəninə qiymətlərini müəyyən edir. Modelə daxil edilmiş x amillərinin sayına görə modellər biramilli (qoşa regressiya modeli) və çoxamilli (çoxluq regressiya modeli) modellərə, funksiyasının növünə görə - xətti və qeyri-xətti modellərə bölünür. Çoxluq xətti regressiya modeli belədir: $Y = A_0 + A_1 X_1 + A_2 X_2 + \dots + A_n X_n$ (Cabbarova A.İ., 2014)

Aşağıdakı cədvəl ÜDM, fiziki şəxslərin gəlir vergisi və hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə göstəriciləri özündə ehtiva edir. ÜDM, vergi daxilolmaları, investisiya qoyuluşları, büdcə gəlirləri barədə məlumatları müvafiq dövlət orqanlarının saytlarından götürülmüşdür

Cədvəl 4: Azərbaycanın ÜDM, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə göstəriciləri (1995-2019-cu illər)

İllər	ÜDM(mln.manatla)- Y	Fiziki şəxslərin gəlir vergisilə(mln manatla)-X ₁	Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisilə (mln manatla)-X ₂
1996	2732.6	41.3	122.0

1997	3158.3	62.6	87.7
1998	3440.6	82.4	65.7
1999	3775.1	90.1	73.4
2000	4718.1	94.0	125.9
2001	5315.6	94.7	117.6
2002	6062.5	109.7	147.8
2003	7146.5	150.4	178.3
2004	8530.2	221.6	223.4
2005	12522.5	317.4	355.4
2006	18746.2	407.3	1360.5
2007	28360.5	588.6	2457.7
2008	40137.2	627.2	2862.3
2009	35601.5	581.9	1329.2
2010	42465.0	590.2	1429.9
2011	52082.0	715.7	2134.0
2012	54743.7	813.0	2252.0
2013	58182.0	859.7	2374.8
2014	59014.1	980.3	2302.7
2015	54380.0	982.5	2211.1
2016	60425.2	1145.7	1983.2
2017	70337.8	1040.3	2285.9
2018	80092.0	995.9	2499.7
2019	81681.0	952.1	2546.0

Mənbə: <http://www.stat.gov.az>- Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsindəki məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Bu cədvəldə verilən məlumatları Excel proqramına daxil edərək korelyasiya və reqressiya göstəricilərini hesablayaq. İlk öncə korelyasiya əmsalını tapaq.

Cədvəl 5: Excel proqramında hesablanmış korrelyasiya analizinin nəticəsi

	Столбец 1	Столбец 2	Столбец 3
Столбец 1	1		
Столбец 2	0,96400727	1	
Столбец 3	0,90047096	0,911649475	1

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamarı.

Korrelyasiya matrisinin əmsallarının analizi göstərir ki, ÜDM və fiziki şəxslərin gəlir vergisi arasında əlaqə $R_{xy}=0,96400727$ (0,9), ÜDM və Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi arasında əlaqə $R_{xy}= 0,911649475$ (0.9) bərabərdir. Burdan da söyləyə bilərik ki, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə ÜDM arasında əlaqə sıxdır. Hesablamalarımı davam etdirərək bu göstəriciləri Excel proqram paketinin reqressiya analizinə daxil edirəm. Reqressiya analizinin nəticələrinə görə, Determinasiya əmsalı ($R^2=0,9320$) göstərir ki, dəyişənlərin variasiyası təxminən 93% nəzərə alınmışdır. Məcmu korrelyasiya əmsalı asılı dəyişənin modelə daxil olan izah edici dəyişənlərlə əlaqəsinin sıxlıq dərəcəsinə göstərir. Belə nəticə çıxartmaq olar ki, əlaqə sıxlığı çox yüksəkdir. $R=0,9654$. Nəticədə iki faktorlu reqressiya tənliyini alırıq: $Y=-2815.697807+60.38704247 X_1+3,289210631X_2$. Analizin vizual görünüşü şəkil 3-dəki kimdir.

Şəkil 3: Excel proqramında hesablanmış reqressiya analizi. (Cədvəl 4-dəki göstəricilər əsasında hesablanmışdır.)

Вывод итогов								
<i>Регрессионная статистика</i>								
Множественный R		0,965443527						
R-квадрат		0,932081204						
Нормированный R-кв		0,925612747						
Стандартная ошибка		7463,544304						
Наблюдения		24						
<i>Дисперсионный анализ</i>								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>ачимость F</i>			
Регрессия	2	16053631689	8026815844	144,0963795	5,44E-13			
Остаток	21	1169794365	55704493,57					
Итого	23	17223426054						
	<i>Коэффициенты</i>	<i>ндартная ошит-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>ижние 95%</i>	<i>ерхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>	
Y-пересечение	-2815,697807	2609,791682	-1,078897533	0,292870267	-8243,06	2611,661	-8243,056721	2611,661106
Переменная X 1	60,38704247	9,863208646	6,122454126	4,4832E-06	39,87538	80,89871	39,87537722	80,89870773
Переменная X 2	3,289210631	3,553400299	0,925651589	0,36514309	-4,10049	10,67891	-4,100489826	10,67891109

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları

Fəsil 2.1 də qeyd edilən investisiya və iqtisadi artıma arasındakı fikirlərə uyğun olaraq, hesablama kimi məhz bu göstəriciləri Excel proqram paketinə daxil edərək korelyasiya və reqressiya göstəricilərini hesablayaq. (İnvestisiyaları daxili və xarici investisiyalara formasında).

Cədvəl 6: Azərbaycanın ÜDM və daxili investisiyalar üzrə göstəriciləri (1995-2019-cu illər).

İllər	ÜDM	Daxili İnvestisiya
1995	2133,8	149,3
1996	2732,6	267,7
1997	3158,3	308,8
1998	3440,6	356,1
1999	3775,1	395,2
2000	4718,1	460,3
2001	5315,6	437,7
2002	6062,5	546,1
2003	7146,5	938,3
2004	8530,2	1324,0
2005	12522,5	2104,9
2006	18746,2	2901,4
2007	28360,5	4626,7
2008	40137,2	7702,2
2009	35601,5	6079,9
2010	4265	7499,2
2011	52082	10199,0
2012	54743,7	12148,3
2013	58182	13178,9
2014	59014,1	12715,0
2015	54380	9058,5
2016	60425,2	6490,3
2017	70337,8	8765,2
2018	80092	11874,9
2019	81681	12867,1

Mənbə: <http://www.stat.gov.az> - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsindəki məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

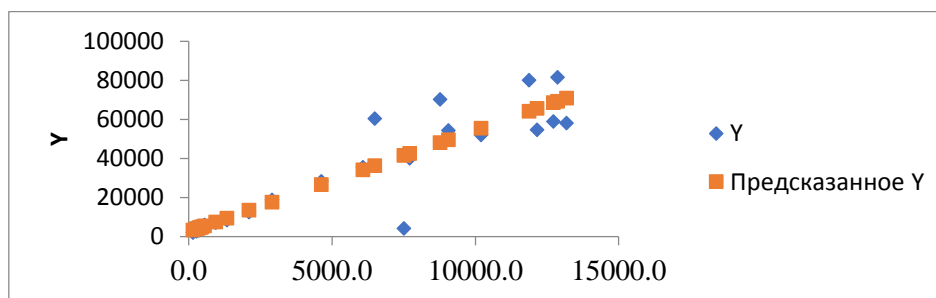
Cədvəl 7:Excel proqramında hesablanmış korrelyasiya analizinin nəticəsi.

	<i>Столбец 1</i>	<i>Столбец 2</i>
Столбец 1	1	
Столбец 2	0,907672814	1

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları.

Korrelyasiya matrisinin əmsallarının analizi göstərir ki, ÜDM və daxili investisiya qoyuluşları arasında əlaqə $R_{xy}=0,907672814$ (0,9). Burdan da söyləyə bilərik ki, daxili investisiya qoyuluşu ilə ÜDM arasında əlaqə sıxdır. Reqressiya analizinin nəticələrinə görə, Determinasiya əmsalı ($R^2=0,8238$) göstərir ki, dəyişənlərin variasiyası təxminən 82% nəzərə alınmışdır. Məcmu korrelyasiya əmsalı asılı dəyişənin modelə daxil olan izah edici dəyişənlərlə əlaqəsinin sıxlıq dərəcəsinə göstərir. Belə nəticə çıxartmaq olar ki, əlaqə sıxlığı çox yüksəkdir. $R=0,9076$. Nəticədə reqressiya tənliyini alırıq: $Y=-2621.799699+5.187893161 X_1$. Analizin vizual görünüşü şəkil 2 dəki kimidir.

Qrafik 16: Analizin qrafik forması

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları.

Şəkil 4: Excel proqramında hesablanmış reqressiya analizi. (Cədvəl 6-dakı göstəricilər əsasında hesablanmışdır.)

ВЫВОД ИТОГОВ						
<i>Регрессионная статистика</i>						
Множественный R	0,907672814					
R-квадрат	0,823869937					
Нормированный R-квадр	0,816212109					
Стандартная ошибка	11976,45893					
Наблюдения	25					
<i>Дисперсионный анализ</i>						
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>	
Регрессия	1	15431561064	15431561064	107,5853167	3,81829E-10	
Остаток	23	3299018075	143435568,5			
Итого	24	18730579139				
	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>
Y-пересечение	2621,799669	3586,063547	0,731107978	0,472096439	-4796,537979	10040,14
Переменная X 1	5,187893161	0,50016641	10,3723342	3,81829E-10	4,15322011	6,222566
					<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>
					4,15322	6,222566

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları.

Cədvəl 8: Azərbaycanın ÜDM və Xarici investisiyalar üzrə göstəriciləri(1995-2019-cu illər)

İllər	ÜDM	Xarici İnvestisiya
1995	2133,8	331,4
1996	2732,6	533,1
1997	3158,3	1042,4
1998	3440,6	1139,0
1999	3775,1	898,6
2000	4718,1	829,5
2001	5315,6	1016,8
2002	6062,5	2172,8
2003	7146,5	3311,0
2004	8530,2	4496,3
2005	12522,5	4628,5
2006	18746,2	4514,2
2007	28360,5	5727,2
2008	40137,2	5625,8
2009	35601,5	4395,1
2010	4265	6619,7
2011	52082	6849,8
2012	54743,7	8102,7
2013	58182	8269,3
2014	59014,1	9175,6
2015	54380	10998,9
2016	60425,2	16216,1
2017	70337,8	15697,3
2018	80092	14002,1
2019	81681	12119,5

Mənbə: <http://www.stat.gov.az> -Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsindəki məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

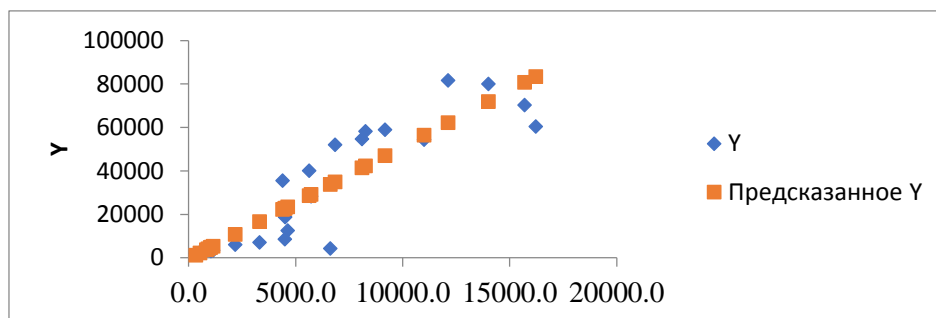
Cədvəl 9: Excel proqramında hesablanmış korrelyasiya analizinin nəticəsi

	<i>Столбец 1</i>	<i>Столбец 2</i>	
Столбец 1	1		Столбец 1
Столбец 2	0,898907597	1	Столбец 2

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları.

Korrelyasiya matrisinin əmsallarının analizi göstərir ki, ÜDM və daxili investisiya qoyuluşları arasında əlaqə $R_{xy}=0,898907597$ (0,9). Burdan da söyləyə bilərik ki, xarici investisiya qoyuluşu ilə ÜDM arasında əlaqə sıxdır.

Qrafik 17: Analizin qrafik forması

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif hesablamaları.

Regressiya analizinin nəticələrinə görə (daxili), Determinasiya əmsalı ($R^2=0,8080$) göstərir ki, dəyişənlərin variasiyası təxminən 80% nəzərə alınmışdır. Məcmu korrelyasiya əmsalı asılı dəyişənin modelə daxil olan izah edici dəyişənlərlə əlaqəsinin sıxlıq dərəcəsinə göstərir. Belə nəticə çıxartmaq olar ki, əlaqə sıxlığı çox yüksəkdir. $R=0,8989$. Nəticədə regressiya tənliyini alırıq:

$$Y = -500.2670198 + 5,178380455X_1.$$

Analizin vizual görünüşü şəkil 5-dəki kimdir.

Şəkil 5: Excel proqramında hesablanmış regressiya analizi. (Cədvəl 8-dəki göstəricilər əsasında hesablanmışdır).

Вывод итогов									
<i>Регрессионная статистика</i>									
Множественный	0,898907597								
R-квадрат	0,808034867								
Нормированный	0,799688557								
Стандартная ошибка	12503,24846								
Наблюдения	25								
<i>Дисперсионный анализ</i>									
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>значимость F</i>				
Регрессия	1	1,51E+10	15134961031	96,8134249	1,04E-09				
Остаток	23	3,6E+09	156331222,1						
Итого	24	1,87E+10							
	<i>Коэффициенты</i>	<i>стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>нижние 95%</i>		<i>верхние 95%</i>		<i>верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-500,2760198	4006,77	-0,124857692	0,9017211	-8788,91	7788,359	-8788,91	7788,359	
Переменная X	5,178380455	0,526291	9,839381327	1,0367E-09	4,089664	6,267097	4,089664	6,267097	

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları.

Məşhur iqtisadçı D.Qelbreyt demişdir: «Vergi siyasəti»dövlət gəlirlərini artıran adətdən tələbi tənzim edən vasitəyə çevrilməlidir. Digər tərəfdən fiskal siyasətin əsas məqsədi bazarda məcmu tələb və təklifə düşüncəli surətdə təsir göstərmək yolu ilə bazar kortəbiiyini azaltmaqdır. Hökumət ÜDM-in tarazlıq artımına büdcə xərclərini (dövlət alışılarını)artırmaqla daha tez nail ola bildiyi üçün büdcənin əsas hissəsini vergilər təşkil edir. Məhz ona görə də büdcə kəsiri ÜDM-in tarazlıq səviyyəsinə görə tənzimlənməlidir.

Cədvəl 10: Azərbaycanın ÜDM,dövlət büdcəsi gəlirləri,dövlət xərcləri üzrə göstəriciləri(2014-2019-cu illər)

İllər	Dövlət büdcəsinin gəlirləri	Dövlət büdcəsinin xərclər	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi
2010	11403	11765,9	590,2	1429,9
2011	15700,7	15397,5	715,7	2134
2012	17281,5	17416,5	813	2252
2013	19496,3	19143,5	859,7	2374,8
2014	18400,6	18709	980,3	2302,7
2015	17498	17784,5	982,5	2211,1
2016	17505,7	17751,3	1145,7	1983,2
2017	16516,7	17594,5	1040,3	2285,9
2018	22508,9	22731,6	995,9	2499,7
2019	24398,5	24425,9	952,1	2546

Mənbə: <http://www.stat.gov.az> - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsindəki məlumatlar əsasında müəllif tərəfin hazırlanmışdır.

Bu nöqteyi nəzərdən çıxış edərək büdcə gəlirləri, büdcə xərcləri ilə tədqiqata daxil etdiyim birbaşa vergilərlər arasında əlaqəni Excel proqram paketinin reqresiyya analizindən istifadə etməklə hesablıyram. Bu nəticələr vizual formada aşağıdakı kimidir. Gəlirlərə görə:

Şəkil 6: Excel proqramında hesablanmış reqresiyya analizi.(Cədvəl 10-dakı göstəricilər əsasında hesablanmışdır.)

ВЫВОД ИТОГОВ									
<i>Регрессионная статистика</i>									
Множественный	0,886756822								
R-квадрат	0,786337662								
Нормированный	0,725291279								
Стандартная ошибка	1878,749477								
Наблюдения	10								
<i>Дисперсионный анализ</i>									
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>значимость F</i>				
Регрессия	2	90932030	45466014,82	12,88098705	0,004509				
Остаток	7	24707897	3529699,598						
Итого	9	1,16E+08							
	<i>Коэффициенты</i>	<i>стандартная ошибка</i>	<i>-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>нижние 95%</i>	<i>верхние 95%</i>	<i>нижние 95%</i>	<i>верхние 95%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-4510,550981	4580,572	-0,984713415	0,357569062	-15341,9	6320,781	-15341,9	6320,781343	
Переменная X	2,077001043	4,52141	0,459370185	0,659893599	-8,61444	12,76844	-8,61444	12,76843727	
Переменная X	9,399290374	2,346393	4,005847251	0,005151441	3,850954	14,94763	3,850954	14,94762724	

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif hesablamaları

Büdcə gəlirləri üçün çüt xətti reqresiya tənliyi aşağıdakı kimi formalaşır. Büdcə gəlirləri $Y = -4510,550981 + 2,077001043X_1 + 9,399290374X_2$. Xərclərə görə analiz nəticəsinin vizual görünüşü:

Şəkil 7: Excel programında hesablanmış reqresiya analizi. (Cədvəl 10-dakı göstəricilər əsasında hesablanmışdır.)

ВЫВОД ИТОГОВ									
<i>Регрессионная статистика</i>									
Множественный	0,8958976								
R-квадрат	0,802632509								
Нормированный	0,746241798								
Стандартная ошибка	1769,097467								
Наблюдения	10								
<i>Дисперсионный анализ</i>									
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>				
Регрессия	2	89092816,37	44546408,19	14,23341692	0,003415582				
Остаток	7	21907940,94	3129705,849						
Итого	9	111000757,3							
	<i>Коэффициенты</i>	<i>стандартная ошибка</i>	<i>-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>нижние 95%</i>	<i>верхние 95%</i>	<i>нижние 95%</i>	<i>верхние 95%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-4339,895211	4313,230123	-1,006182162	0,347834966	-14539,06376	5859,273	-14539,1	5859,273	
Переменная X	3,585669121	4,257520997	0,842196462	0,42751152	-6,48176828	13,65311	-6,48177	13,65311	
Переменная X	8,791277223	2,209446905	3,978949303	0,00533104	3,566765488	14,01579	3,566765	14,01579	

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları.

Büdcə xərcləri $= -4339,895211 + 3,585669121X_1 + 8,791277223X_2$

Bu bölüme də yekun icmal verək. İlk növbədə iqtisadi artımla birbaşa vergilər arasında əlaqənin olmasını müəyyən etdik. Birbaşa vergilər içərisindən seçərək analizə daxil etdiyim hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə ÜDM arasında sıx əlaqə mövcuddur. Hesablamaların nəticəsində iki faktorlu reqresiya tənliyini aldıq: $Y = -2815.697807 + 60.38704247 X_1 + 3,289210631 X_2$. X_2 parametrimiz olan hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi ÜDM-ə $3,289210631 X_2$, X_1 parametrimiz olan fiziki şəxslərin gəlir vergisi isə $60.38704247 X_1$ qədər təsir göstərir. Yəni bizim X_2 parametrimiz olan hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi hansı miqdarda artsa ÜDM artımına təsiri $3,289210631 X_2$ qədər olacaqdır. Eyni ilə fiziki şəxslərin gəlir vergisi də $60.38704247 X_1$ qədər olar.

ÜDM-la investisiya arasındakı reqresiya tənliklərinə əsasən deyə bilərik ki, daxili investisiyanın ÜDM-ə təsiri $5.187893161 X_1$ qədər, xarici investisiyanın təsiri isə $5,178380455 X_1$ qədərdir.

Büdcə gəlirləri üçün çüxtətli reqresiya tənliyi $Y = -4510,550981 + 2,077001043 X_1 + 9,399290374 X_2$. Bu tənliyə əsasən deyə bilərik ki, dövlət bücəsi gəlirlərinə fiziki şəxslərin gəlir vergisi $2,077001043 X_1$ qədər, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi isə $9,399290374 X_2$ qədər təsir edir. Büdcə xərcləri $-4339,895211 + 3,585669121 X_1 + 8,791277223 X_2$ tənliyinə əsasən isə fiziki şəxslərin gəlir vergisi $3,585669121 X_1$ qədər, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi isə $8,791277223 X_2$ qədər xərclər təsir etdiyini söyləyəy bilərik.

Səyahətimizin sonuncu nöqtəsinə biraz daha yaxınlaşdıq.

III FƏSİL. BİRBAŞA VERGİLƏRİN İQTİSADI ARTIMA TƏSİRİ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ VƏ ÖLKƏMİZDƏ TƏTBİQİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1 Birbaşa vergilərin iqtisadi artıma təsiri beynəlxalq təcrübə timsalında

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı Ölkələri nümunəsində:

Günümüzün qloballaşan dünyasında kapital olduqca hərəkətlidir. Müəssisələr ən yüksək gəliri əldə etmək üçün dünyanın hər hansı bir ölkəsinə investisiya qoymağı seçə bilirlər. Bu o deməkdir ki, müəssisələr vergilər ödənildikdən sonra qalan gəlirlərin ən çox olması mümkün olan ölkəyə investisiya edirlər. Bir ölkənin vergi dərəcəsi nə qədər çoxdursa, həmin ölkəyə investisiyanı qoyuluşu azalacaq və nəticədə zəif iqtisadi artıma gətirib çıxaracaqdır. Əlavə olaraq, yüksək marjinal vergi dərəcələri kapitalın formalaşmasını maneə törədir və bu səbəbdən iqtisadi artımı zəiflədir. Həmçinin, yüksək marjinal vergi dərəcələri vergidən yayınmağa səbəb ola bilər. İqtisad Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələri üçün edilən araşdırmalara görə, korporativ vergilər iqtisadi artım üçün çox, fərdi gəlir vergiləri və istehlak vergilərinin daha az zərərliyə malikdir. Daşınmaz əmlak üzərindən alınan vergilər iqtisadi artıma ən az təsir göstərir. (Daniel B.və Elke A ., 2020)

Korporativ gəlir vergisi, birbaşa vergidir. Bütün İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələri korporativlərin əldə etdiyi mənfəətdən vergi tuturlar, lakin vergi dərəcələri və bazaları ölkələr arasında əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Korporativlərdən alınan mənfəət vergiləri, artdıqca investisiya və iqtisadi məhsulun azalmasına səbəb olur. Əlavə olaraq, şirkət vergisi işçilərin əmək haqlarının aşağı düşməsinə, investorlar üçün gəlirlərin azalmasına və istehlakçılar üçün qiymətlərin artmasına səbəb ola bilər. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələri arasında ən aşağı marjinal müəssisə mənfəət vergi dərəcəsi Macarıstandadır. Vergi fondunun 2020 ci il hesabatına əsasən Beynəlxalq Vergi Rəqabətlik İndeksi aşağıdakı kimidir. (Daniel B.və Elke A., 2020)

Cədvəl 11: Beynəlxalq rəqabətlik indeksi üzrə ölkələr

Ölkələr	Ümumi mövqe	Ümumi xal
Estoniya	1	100
Latviya	2	84.4
Yeni Zelandiya	3	82.4
İsveçrə	4	77.1
Lüksemburq	5	76.0
Litviya	6	75.8
İsveç	7	74.0
Xorvatiya	8	73.1
Avstraliya	9	71.4
Slovakiya	10	69.9
Türkiyə	11	69.9
Avstriya	12	68.7
Norveç	13	68.1
Macarıstan	14	67.9
Almaniya	15	67.9
Finlandiya	16	65.7
Hollandiya	17	65.5
Kanada	18	65.3
Belçika	19	64.1
İrlandiya	20	63.1

Mənbə: <https://files.taxfoundation.org/20201009154525/2020-International-Tax-Competitiveness-Index.pdf> - International Tax Competitiveness Index Rankings 2020.

Korporativlər üzərindən alına mənfəət vergisinə görə ilk beşlik aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 12: Korporativ mənfəət vergisi üzrə ilk beşlik

Ölkə	Ümumi mövqe	Ümumi xal
Latviya	1	100
Estoniya	2	99.5
Litviya	3	82.7
Macarıstan	4	80.6
İrlandiya	5	78.6

Mənbə: <https://files.taxfoundation.org/20201009154525/2020-International-Tax-Competitiveness-Index.pdf> - Vergi fondunun 2020 ci il nəşrindəki məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Vergi quruluşu və iqtisadi artım: Avropa Birliyindən dəlillər

Vergi sisteminin optimal forması çoxsaylı amillərdən asılıdır və ölkədən ölkəyə fərqlidir. Müxtəlif araşdırmalar istehlak vergilərinin artırılması, eyni zamanda əmək və kapital vergilərinin aşağı salınmasının iqtisadi artımı stimullaşdırdığını iddia edir. Əlavə olaraq, digər tədqiqatlar vergi yükünün və vergi quruluşunun müxtəlif ölkələr və dövrlər üçün fərqli şərtlər altında iqtisadi fəaliyyətə fərqli təsir göstərəcəyini qeyd edir. Avropa Birliyinə üzv ölkələrə üçün 1996-2013-

cü illər aralığı göstəricilərindən istifadə edərək, vergi strukturunun iqtisadi artıma təsirinə dair bir tədqiqat aparılıb. Tədqiqata görə, ümumi mənzərədə şərq Avropa ölkələrinin vergi gəlirləri əsasən istehlak, şimal və mərkəzi Avropa ölkələrində isə əsasən əmək üzərindən alınan vergilərdən gəldiyini göstərilir. Tədqiqatda gəlinən yekun fikrə görə, istehlak vergilərinə, fərdi gəlir və əmlak vergilərinə əsaslanan vergi quruluşu iqtisadi artıma daha çox dəstək olur. Fərdi gəlir vergisi və sosial dəstək iqtisadi artıma güclü müsbət təsir göstərir. Korporativ vergilərin təsiri müsbət görünür, amma əlaqələr çox zəifdir. İstehsal və idxal vergiləri iqtisadi artımla ən güclü müsbət xətti əlaqəni nümayiş etdirir. Mülkiyyət vergiləri iqtisadi artıma qarşı bitərəfdir. Əlavə olaraq, böyük miqdarda dövlət xərcləri, dövr ərzində daimi büdcə kəsirlərinə səbəb olur. Tarazlaşdırılmış büdcəyə keçmək iqtisadi artım üçün faydalıdır.

Çağdaş vergi siyasətləri siyasət hədəflərinin müxtəlifliyini həyata keçirir. Beləliklə, vergitutma dövlət xərcləri üçün lazımlı vəsaitləri toplamaqla yanaşı gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsinə, iqtisadi sabitləşməyə, resursların ayrılmasına töhfə verməyi hədəfləyir, eyni zamanda iqtisadi artıma dəstək olur. Vergilərin səmərəliliyi, xüsusilə vergi strukturu iqtisadi artımda və maliyyə konsolidasiyasında mühüm rol oynayır.

Sinqapur nümunəsinə diqqət yetirək. Araşdırma aparan iqtisadçılar Sinqapurda iqtisadi artımı müəssisələr və fərdi gəlir üzərindən alınan vergi dərəcələrinin aşağı olması ilə əlaqələndirilir. Bununla əlaqədar olaraq, iqtisadçılar inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və inkişaf etmiş ölkələrdə vergidə strukturunun fərqi olduğu qənaətindədirlər. Aparılan tədqiqatlara görə İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün, vergi gəlirlərinin təxminən üçdə ikisi dolaylı vergilərdən, inkişaf etmiş ölkələr üçün isə üçdə ikisi birbaşa vergilərdən əldə edilir. (Desislava S., 2016)

Serbiya və Xorvatiya nümunəsi: Serbiyada 2007 və 2008-ci illərdə iqtisadi artım 5% -dən yuxarı olmuşdur. 2009-cu ildə isə ən böyük 3.12% iqtisadi azalma qeydə alınmışdır. 2014-cü ildə ümumi daxili məhsulun artım sürəti 1.83% olmuşdur. Digər tərəfdən, Xorvatiyada da ümumi daxili məhsulun oxşar tendensiyası sezilirdi. Xorvatiyada 2009-cu ildə isə azalma -7,38% -ə bərabər olmuşdur.

Serbiyanın vergi sistemi 2000-ci ildə bəri davamlı olaraq inkişaf etməkdədir. Xorvatiya vergi sistemini gəlir əsaslı və istehlak əsaslı vergi konsepsiyasının elementlərinin mövcud olduğu bir hibrid kimi qiymətləndirilmişdir. Serbiya üçün birbaşa vergilərin əhəmiyyətini təyin edərkən fərdi gəlir vergisi müasir vergi sisteminin təməl bir elementi olaraq qəbul edilir. Vergi gəlirləri 2010 və 2011-ci ilə qədər Serbiyada ümumi daxili məhsulun 35,8% -ni və Xorvatiyada 25,7% -ni təşkil edirdi. Fərdi gəlir vergisinin payı Serbiyada 4%, Xorvatiyada isə 6% təşkil edir.

Vergilərin ümumi daxili məhsula təsiri dünyada geniş müzakirə olunur. Vergilərlə ÜDM arasında müsbət əlaqənin olduğunu göstərən az sayda, ÜMD-la vergilər arasında mənfi əlaqənin olduğunu göstərən bir çox tədqiqat mövcuddur. Serbiya və Xorvatiya üçün bu proses araşdırıldıqda müəssisələrin gəlir vergisi, əlavə dəyər vergisi və sosial təminat paylarının ümumi daxili məhsula müsbət təsir, aksizlərin isə ümumi daxili məhsula mənfi təsir etdiyini göstərdi. Əlavə dəyər vergisi, ümumi daxili məhsula statistik olaraq əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən yeganə vergidir. Bu məntiqi nəticədir, çünki əlavə dəyər vergisi Serbiya və Xorvatiyada ən səxavətli vergidir. (Branimir K., Vera M., və Milenkovic N., 2018)

Nigeriya nümunəsi : Nigeriya resurslarla zəngin bir ölkədir. Afrikadakı oxşar iqtisadiyyatlarla müqayisədə, Nigeriyanın gəlirlərinin böyük hissəsini neft və qaz sektorundan əldə edildiyi üçün ÜDM-ə nisbətə vergi gəliri çox aşağıdır. 1981-2015-ci illər aralığında neft və qaz sektorundan gələn gəlirlər orta hesabla 75%, qeyri-neft sektorundan gələn gəlirlər isə 25% olmuşdur. Nigeriya 1956-cı ildə yarım əsrlik neft axtarışından sonra Niger çayı deltasında nefti kəşf etdi, lakin kommersiya istismarı yalnız 1968-ci ildə başladı. 1970-ci illərin sonlarında neft qiymətlərindəki enişdən sonra, ümumi gəlirdəki neftin payı 1978-ci ildə 61,8% -ə düşdü, qeyri-neft sektorunun payı isə 38,2% -ə yüksəldi. Neft sektorunun ümumi gəlirdəki payı 2006-cı ildə 88,6% səviyyəsində olmuşdur. 2012-ci il tarixinə neft sektorunun ümumi gəlirdəki payı 75,3%, qeyri-neft sektorunun payı isə 24,7% ni təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə, vergi gəlirləri, ÜDM-in bir hissəsi olaraq, yaxın keçmişdə azalma tendensiyasında olmuşdur. Verginin ÜDM-ə nisbəti 2012-ci ildə 1.557% təşkil etmişdir.

Yaxın keçmişdə həyata keçirilmiş çoxsaylı siyasət, qanunvericilik və inzibati islahatlara baxmayaraq, Nigeriya vergi sistemi hələ də optimal fəaliyyətini məhdudlaşdıran bir sıra problemlərlə qarşılaşmışdır. Bu çətinliklərdən bəziləri bunlardır: vergi statistikasının mövcud olmaması, zəif vergi inzibatçılığı, tənzimləmə problemləri, vergidən yayınma, iqtisadiyyatdakı struktur problemləri və inkişaf edən bir kölgə iqtisadiyyatı. Bu səbəbdən Nigeriyada iqtisadi artımın təşviqində verginin rolu, düzgün vergi siyasətinin olmaması və inzibati mexanizmlərin səmərəsizliyi səbəbindən aydın şəkildə hiss edilməmişdir. Vergi inzibatçılığı prosesi və vergi yığımının məsuliyyətilə əlaqəli qurumlar tez-tez ixtisaslı işçi qüvvəsi, müvafiq alətlər və texnologiyaların olmaması kimi problemlərlə üzləşirlər. Nigeriya, dövlət gəlirlərinin əsas mənbəyi olan xam neft ixracatına çox güvənirdi və nəticədə, ölkənin vergi bazasının genişlənməsinə səbəb olacaq iqtisadiyyatın digər sahələrini nəzərə almamışdır. Bununla birlikdə, xam neft qiymətləri ilə əlaqəli yüksək dəyişkənlik, ölkənin dövlət xərclərini maliyyələşdirməyə kömək etmək üçün digər gəlir mənbələrini araşdırmasını vacib etmişdir.

Nigeriyada iqtisadi artıma gömrük və aksiz vergisi əmsalı müsbət, şirkətlərin gəlir vergisi mənfəə təsir edir. 2010-cu ildə qəbul edilən və hazırda qüvvədə olan vergi siyasəti birbaşa vergidən dolayı vergitutmaya yönəlmişdir. Tətbiq edilən vergi strategiyası şirkətlərin gəlir vergisi dərəcəsini 30-dan 20% -ə endirmək, fərdi gəlir vergisi dərəcəsini 25-dən 17.5% -ə endirmək və ƏDV dərəcəsini mövcud 5% səviyyəsindən tədricən artırmaqdır. Bu strategiyalar investisiyaların təşviq edilməsinə, məşğulluğun yaradılmasına, vergidən yayınma imkanlarının məhdudlaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Digər tərəfdən Nigeriyadakı federal hökumət sistemi, fiskal gücün üç qatlı bir vergi quruluşuna əsaslandığını nəzərdə tutur: Federal, Dövlət və Yerli İdarəetmələr, bunların hər biri, prinsipcə fərqli vergi yurisdiksiyalarına sahibdir. Buda vergi inzibatçılığı məsələsində ciddi çətinliklər yaradır. (Odhiambo O. və Oluwatosin O., 2018)

Hindistan nümunəsi: Bütçə böhranı ümumiyyətlə dövlət xərclərinin azaldılması və vergi gəlirlərinin artırılması yolu ilə həll olunur (Rudolf.M., 2014).

Xərclərdə sürətli azalma və ya vergilərin artması uzunmüddətli iqtisadi artıma zərərliyə.

Hindistan, 2017-ci ildə maliyyə və vergi siyasətini dolayı vergi yığımlarını artırmaq və ikiqat vergitutmanın qarşısını almaq üçün vahid bazara çevirmək üçün addımlar atmağa başlamışdır. Hindistanda vergi siyasətində baş verən dəyişikliklərin iqtisadçılar iqtisadi artıma təsiri ilə bağlı optimist fikirdədirlər. Bununla yanaşı, həm milli, həm də alt milli səviyyədə vergi yığımları beynəlxalq standartlarla müqayisədə hələ də azdır. Vergi siyasətindəki dəyişikliklər iqtisadiyyatda müəyyən sahəvi struktur dəyişikliyinə səbəb olub. Son araşdırmalar vergi strukturundakı dəyişikliklərin, investisiya qərarları və ümumi məhsuldarlıq sayəsində iqtisadi artıma həlledici təsir göstərdiyini sübut edib (Arnold və başqaları, 2011; Gemmell və başqaları, 2011; Rudolf M., 2014;).

Hindistanın vergi sistemindəki vergilərlə iqtisadi artıma arasındakı münasibətlər: mülkiyyət vergisinin uzun müddətdə olduğu kimi qısa müddətdə də müsbət və əhəmiyyətlidir. Əmlak vergisi ümumiyyətlə şəhərdə iqtisadi və sosial xidmətlər göstərmək üçün əyalət və bələdiyyələr üçün yaxşı bir gəlir mənbəyi hesab olunur. Yüksək əmlak vergilərinin iqtisadi artım üçün yaxşıdır. Əmtəə vergiləri dolayı vergilərdir və dövlətin vergi gəlirləri əsasən dolayı vergilərdən gəlir. Əmtəə və xidmət vergiləri iqtisadi artıma mənfi təsir göstərir. Maraqlıdır ki, gəlir vergilərinin uzunmüddətli perspektivdə həm xətti, həm də qeyri-xətti azalması iqtisadi artıma əhəmiyyətli təsir göstərmir. Xərclər sayəsində hökumət iqtisadiyyatda əhatəli iqtisadi artıma, bərabərliyə və səmərəliliyə nail ola bilər.

Hindistanda timsalında aparılan tədqiqatlar göstərir ki, uzunmüddətli iqtisadi artım üçün ortaya çıxan ən ümidverici yol, ümumi vergi yükünü azaltmaqdır (Yadawananda N. və Achal N., 2020).

İtaliya nümunəsi. İtaliyada korporativ vergi dərəcələrinin daha da endirilməsinin makroiqtisadi qiymətləndirməsinin nəticələri göstərir ki, regional fəaliyyət vergisinin azaldılması korporativ mənfəət vergisinin azaldılmasından daha faydalı olacaqdır. Çünki, regional fəaliyyət vergisi həm kapitalın həm də işçi

qüvvəsinin istifadəçi xərclərini azaldır, bu da şirkətlərə yeni kapitalla investisiya qoymaqla yanaşı məşğulluğu artırmaq üçün də stimül verir.

Korporativ vergi siyasəti və xüsusilə müvəqqəti maliyyə təşviqlər, dövrümüzdəki tənəzzülləri aradan qaldırmaq üçün alternativ alətlərə nisbətən daha təsirli alətlər kimi görünür, məsələn, İtalyan siyasəti üçün müvəqqəti maliyyə təşviqləri, iqtisadi dinamika və rifah üçün uzunmüddətli nəticələri olan mühüm, müsbət iqtisadi təsirlər yaradır. Bununla birlikdə, vergi dərəcələrinin tədricən endirilməsi ümumiyyətlə şirkətlər üzərindəki vergi yükünü nisbətən minimum səviyyəyə enməsinə səbəb olur, buda öz növbəsində uzunmüddətli iqtisadi artım üçün müsbət təsirlərə gətirib çıxarır. Bununla birlikdə, gələcəkdə də vergi dərəcələrində endirimlərin edilməsi nəzərə alınmalıdır (Bonucchi və başqaları., 2015).

İsveç nümunəsi. 1990-cı illərin əvvəllərində, düzgün aparılmayan iqtisadi siyasət İsveç iqtisadiyyatını böhranla üzləşdirdi. 1994-cü ilə qədər iqtisadiyyat yenidən normal səviyyəsinə qayıtdı və digər sənayeləşmiş ölkələrə yaxınlaşdı, lakin Kanada, Norveç, Hollandiya kimi digər sənayeləşmiş ölkələrdən adambaşına düşən ÜDM-in həcminə görə geridə qalmaqda idi. (Jacobsson və başqaları, 2001).

1990-cı ildə İsveç vergi sistemini köklü şəkildə yenidən quruldu və 1991-ci ildən etibarən tətbiq edilməyə başlandı. Əsas məqsədi vergi bazasını genişləndirərkən vergi dərəcələrini aşağı salmaq idi. Nəticədə, şirkət vergi dərəcələri demək olar ki, yarıya qədər 57% -dən 30% -ə endirildi, marjinal gəlir vergiləri kəskin şəkildə endirildi. İslahatqabağı təxminlər faiz endirimi səbəbindən ümumi daxili məhsulun (ÜDM) yüzdə altılıq bir gəlir itkisi proqnozlaşdırırdı. (Forbin E., 2011).

İsveç öz sınaqlarından çox şey öyrəndi. 1990-cı illərin əvvəllərindəki bank çökmələrindən sonra, sərt bir büdcə qaydaları və sərt bank nəzarəti qaydaları qəbul etdi. Son 2008/2009 global maliyyə böhranına məruz qalmasına baxmayaraq, İsveç də ÜDM artım sürəti 5.7 faiz oldu. İsveç sosial rifah sistemini qoruyaraq, eyni zamanda tədricən daha aşağı vergilər və daha kiçik sosial müavinətlər siyasəti

yürütməyə istiqamətləndi. Miras və sərvət vergiləri ləğv edildi. Bu islahatlar sayəsində İsveçin rifah səviyyəsi xeyli yüksəldi (Forbin E., 2011).

3.2 Azərbaycanda birbaşa vergilərin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi

Vergilər, gəlirləri səfərbər etmək və iqtisadi artımı və inkişafı təşviq etmək üçün hökumətin sərəncamında olan mühüm bir maliyyə siyasəti alətidir. Dövlət vergi siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi ölkənin ümumi iqtisadi inkişafının əsas şərtlərindən biridir. Buna görə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə etməklə mükəmməl vergi siyasətinin formalaşdırılması vergi siyasətinin təşkilində əsas amillərdir. Ümumilikdə qəti şəkildə hansısa bir ölkənin mükəmməl vergi sisteminin mükəmməl olması fikrini söyləmək mümkün deyildir. Bütün ölkələrin vergi sisteminin üstünlükləri olduğu kimi zəif cəhətləridə vardır, məsələn Vergi fondu tərəfindən hazırlanan hesabatda ilk mövqe tutan Estoniyada kapitallaşma qaydasının sərtliyi və ərazi vergi sisteminin yalnız avropa ilə məhdudlaşması nəzər çarpır. Burdan belə qənaətə gəlmək olur ki, bütün ölkələr öz vergi strukturunu daim təkmilləşdirməyə istiqamətlənirlər. Azərbaycanda da vergi sisteminin bilik, davranış, innovasiya, müasir iqtisadiyyatın tələblərinə uyğunlaşdırılması istiqamətində məqsədə uyğun təkmilləşdirmə işləri aparılır. Bu istiqamətdə texnoloji imkanlardan maksimum istifadə ilə yanaşı vergi məəcəlləsində də təkmilləşdirmə işləri aparılır. Ölkəmizdə vergi ödəyicilərinin hüquqları, vergi güzəştləri, dərəcələri vergi məəcəlləsi ilə müəyyən olunur. Bir növ vergi məəcəlləsi dövlətin vətəndaşla vergi sahəsindəki danışıq dilidir demək olar. Bu nöqtəyi nəzərdən vergi sahəsində dövlətlə vətəndaş münasibətlərinin optimal vəziyyət alması üçün, iqtisadi sahələrin inkişafına dəstək, həmçinin dəyişən iqtisadi tələblərə cavab verə bilməsinə uyğun olaraq vergi məəcəlləsi yenilənir və təkmilləşdirilir.

Azərbaycan vergi yükünün aşağı salınması vergi menecmentinin müasirləşdirilməsi, vergi xidmətində informasiya texnologiyalara sisteminin tətbiqi və genişləndirilməsi çox ciddi nailiyyətlərə imza atmışdır. Azərbaycan vergi xidməti regionada ən böyük iqtisadi sistemə xidmət edir. (Qarayev İ.Ə., 2018).

Taxes.gov.az - 2002

Çağrı mərkəzi - 2003

Vergi ödəyicilərinə xidmət - 2007

Video qəbul - 2010

Vergi sistemində son illər ərzində aparılan təkmilləşdirmə işlərində texnoloji istiqamətə xüsusi diqqət ayrılmışdır. DVX elektron hökumətin tərkib hissəsi hesab ediləcək xidmətlərin elektronlaşdırılması prosesinə 2005-ci ildən başlamış, vergi sistemində vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi üzrə geniş bir Dövlət Proqramı həyata keçirilmişdir(Qarayev İ.Ə ., 2018).

2006 cı ildə vergi inzibatçılığı proseslərinin elektron qaydada aparılmasına imkan verən Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sisteminin tətbiqinə nail olmuşdur. Bu vergi sistemində vahid informasiya məkanında məlumatların saxlanması və emalı imkanı yaratmış, elektron sənədə dövriyyəsinə,operativ informasiya mübadiləsinə təmin etməyə imkan vermişdir.(Qarayev İ.Ə., 2018).

AVİS-in texniki imkanları olduqca geniş layihələndirilmişdir. Bu sistem qurularkən qarşıdakı dövrdə onun vəsaitlə vergi ödəyicilərinə elektron xidmətlər sahəsində mövcud olan ən müasir təcrübələrin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bütün bunlar təbii ki, büdcə qarşısında olan fiskal vəzifələrin yerinə yetirilməsi prosesinə paralel şəkildə aparılır. Ölkədəki iqtisadi artım, iqtisadi münasibətlərin fəallığı sistemin daha radikal şəkildə dəyişdirilməsi imkanlarına təsir göstərir. Bununla belə, yaranmış dövr bu islahatların həyata keçirilməsi üçün əlverişli olmuşdur(Qarayev İ.Ə ., 2018).

2007-ci ildə ölkəmizin ən böyük dövlət portallarında biri olan DVX-nin İnternet vergi idarəsi portalı istifadəyə verilmiş və bəyannamələrin elektron göndərilməsinə başlanmışdır(Qarayev İ.Ə., 2018).

2011 ci il iyulun 1-dən sahibkarlıq həyata keçirən fiziki şəxslərin, 2012-ci ildən isə hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı elektron formada həyata keçirilir. Azərbaycanda nağd ödəmələr prosesində geniş tətbiq olunan nəzarət-kassa aparatlarının qeydiyyat prosesində elektronlaşdırılmışdır(Qarayev İ.Ə ., 2018).

İnnovasiyalı iqtisadiyyatının və biliklər iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinin hərtərəfli stimullaşdırılması zəruriliyinin nəzərə alınması ilə, innovasiya yönümlü

sahibkarlığa və elmtutumlu məhsullar çeşidinin istehsalına investisiyaların yatırılmasının stimullaşdırılması, yüksək texnologiyaların inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə, Vergi Məcəlləsinə günün tələbinə uyğun olaraq mühüm dəyişikliklər edilmişdir. Vergi məcəlləsi maddə 106 və 164-ə müraciət edək,-müvafiq icra hakimiyyəti yəni Azərbaycan Respublikası Prezidenti qərarına əsasən yaradılan sənaye,yaxud texnologiya parklarının idarəedici təşkilatının və ya operatorunun mənfəətinin sənaye.yaxud texnologiyalar parklarının infrastrukturunun tikintisinə və saxlanmasına yönəldilən hissəs;-sənaye parklarında və texnoparklarda sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər 7 il müddətinə-müvafiq icra hakimiyyəti, yəni Azərbaycan Respublikası prezidentinin qərarına əsasən yaradılan sənaye, yaxud texnologiya parklarının rezidenti olan hüquqi şəxslərin sənaye və texnologiyalar parkındakı fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlir- qanunvericiliyə uyğun olaraq qeydiyyatla alındıqları hesabat ilindən - 10 il müddətinə;- investisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxsin həmin sənədi aldığı tarixdən əldə etdiyi mənfəətin 50 faizi – 7il müddətinə ;- KOB klaster şirkətinin mənfəətini –KOB klaster şirkətinin KOB klaster şirkətlərinin reyestrinə daxil edildiyi tarixdən 7 il müddətinə;-mikro və ya kiçik sahibkarlıq subyekti olan və hüquqi şəxs kimi fəaliyyət göstərən startapların “Startap” şəhadətnaməsi aldığı tarixdən innovasiya fəaliyyətindən əldə etdikləri mənfəəti – 3il müddətinə mənfəət vergisindən azad edilmişdir.

Maddə 164-ə əsasən əlavə dəyər vergisindən azad edilmişdir:- müvafiq icra hakimiyyəti orqanının, yəni Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qərarına əsasən yaradılan sənaye,yaxud texnologiyalar parklarının infrastukturunun, istehsal sahələrinin yaradılması və tikintisi,həmçinin elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin görülməsi məqsədilə texnologiyalar parklarının idarəedici təşkilatı və ya operatoru tərəfindən texnika,texnoloji avadanlıqların və qurğuların ölkəyə gətirilməsi;- yuxarıda qeyd edilmiş məqsədlər üçün texnika, texnoloji avadanlıqların və qurğuların rezidentlər qismində fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən ölkəyə gətirilməsi (10 il müddətinə). Bununla yanaşı, parkları idarəedici təşkilatları yaxud operatorları, rezidentləri olan hüquqi və fiziki şəxslər əmlak və torpaq vergisinin ödənilməsindən azad edilmişdir. Bu arada Azərbaycanda istehsal edilən spirtli

içkilərə və tütün məmulatlarına tətbiq olunan aksiz dərəcələri ilə əlaqəli dəyişikliklər də qeyd edilməlidir. Xüsusilə qeyd etmək yerinə düşərdi ki, bu gün vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və yeni inkişaf mərhələsinə yüksəldilməsi istiqamətində həyata keçirilən bütün tədbirlər çərçivəsində reallaşdırılan vergi siyasətinin başlıca vəzifələrindən biri dövlət orqanları və biznes strukturları arasında qarşılıqlı etimada və korporativ maraqlara əsaslanan münasibətlərin təmin edilməsindən ibarətdir.

Effektiv maarifləndirmə və məlumatlandırılma sisteminin formalaşması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə fiziki və hüquqi şəxslərin vergilərin ödənilməsindən yayınmasının əsas və əbəblərinin müəyyənləşdirilməsinə, vergilərdən yayınmaq risklərinə meyilli və risklərə dair neytrallıq nümayiş etdirən vergi ödəyicilərinin bölüşdürülməsinə, vergilərin ödənilməsindən yayınmasının institusional xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilməsinə kömək edən metodologiya işlənilib hazırlanmışdır. Azərbaycanda büdcə planlaşdırmanın və vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin təkmilləşdirilmiş metodları formalaşdırılmışdır. Belə ki, hər maliyyə ilinin sonunda, büdcə planlaşdırılması sahəsində meydana gələn məsələlərinin həlli ilə yanaşı, dövlətin vergi siyasəti institutları tərəfindən növbəti və yaxın 3 ilə Azərbaycan Respublikasında reallaşdırılacaq vergi siyasətinin başlıca istiqamətləri işlənilib hazırlanır. (Mamedova G., 2020; Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi., 2020)

2019-cu ilin əvvəlindən həyata keçirilən islahatların bir istiqamətində qeyri-neft və qeyri-dövlət sektorunda çalışanların əmək haqlarından, yəni gəlirlərindən tutulan vergilərlə bağlı ciddi dəyişikliyin edilməsi olub. Nəticə də ,bu dəyişiklik əhalinin gəlirlərinə birbaşa təsir edib. Əlavə olaraq , islahatlar nəticəsində həm gömrük, həm də vergi xətti üzrə fiskal yığımların artması nəticəsində dövlət başçısı tərəfindən qəbul edilmiş sosial siyasətlə bağlı tədbirlərin daha da intensiv şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaradıb. Professor E.Məmmədov şərhinə baxaq: "Əmək haqları, təqaüd və müavinətlər artıb və bunların hamısı vergi, fiskal və büdcə siyasəti ilə bağlı olub ki, dövlətin iqtisadi imkanlarının artması bilavasitə sosial siyasətə daha çox vəsait yönəldilməsinə şərait yaradıb". (Məmmədov E., 2019; <https://vergiler.az/news/taxes/3370.html>)

Bu təkmilləşdirmələrin davamı kimi, Fəsil 1.2 də qeyd etdiyim fikirlərə biraz fərqli şəkildə baxaq. Vergilərin yığılması prosesi həm vergi ödəyiciləri tərəfindən, həm də dövlət tərəfindən müəyyən xərclər çəkilməsi hesabına başa gəlir. Vergi ödəyiciləri tərəfindən vergitutma obyektlərinin uçotunun təşkili və verginin büdcəyə bilavasitə ödənilməsi ilə bağlı xərclər, dövlət tərəfindən isə vergi orqanlarının saxlanması ilə əlaqədar xərclərin çəkilib. Bu xərclər vergi məsrəflərinin səviyyəsinə əhəmiyyətli təsir edir və vergitutmanı ağırlaşdırır.

Mühasibat uçotu ilə paralel olaraq vergi uçotunun da aparılması üzrə qanunvericiliyin tələbini diqqətə alsaq daim dəyişən hesabat formaları üzrə vergi hesabatlarının təqdim edilməsi vergi ödəyicilərinin vaxt xərclərini müəyyən qədər artmışdır. Xüsusilə də hüquqi şəxslər üçün nəzərdə tutulan demək olar ki, bütün vergilərin ödəyicisi olan iri şirkətlər əhəmiyyətli xərclər daşımaları olurlar. Vergilərin yığılması ilə bağlı xərclər vergi sisteminin effektivliyi xarakteristikası üçün vergilərin təhrifedici xüsusiyyətinə nisbətən heç də az əhəmiyyətli deyildir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi vergi yığılması prosesində həm ödəyici, həm dövlət xərc çəkir. Dövlət tərəfindən vergi orqanlarının saxlanılmasına çəkilən xərclər təhlil olunur. Ancaq, vergilərin sənədləşdirilməsi, hesablanması və digər öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin təşkili ilə bağlı sahibkarların xərclərinin müəyyən edilməsi üzrə tədqiqat demək olar ki, aparılmır. Belə xərclər təəssüf ki, mühasibat uçotunun xüsusi hesablarında ayrıca yığılmır və nəticədə öz əksini tapmır. Bir sıra qərb ölkələrində bu xərclər nəzərə alınır və ciddi nəzarət olunur. Ölkəmiz təmsalında da bu məsələyə diqqət ayrılmağına ehtiyac vardır. (Kəlbəyev Y.A., 2012.)

Vergilərin ödənilməsi mexanizminin sadə olması effektiv vergi sisteminin formalaşmasına və istənilən növ vergi müəyyən edilərkən vergi təzyiqinin aşağı salınmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Vergilərin müəyyən olunması prinsiplərindən müəyyənlik prinsipinin mahiyyətini xatırlayaq, hər kəs hansı vergiləri hansı qaydada nə vaxt və hansı məbləğdə ödəməli olduğunu dəqiq bilsin. Vergilərin tutulması gəlirin formalaşdığı mənbəyindən tutulması məqsədə uyğundur, verginin ödənilməsi vaxtı isə gəlirin alınması vaxtına maksimum yaxın olmalıdır. Lakin burada dövlət və vergi ödəyicisinin maraqları ziddiyət təşkil edir. Beləki, vergi ödəyicisi üçün əlverişli

və faydalı olan vergi prosesi ilə bağlı məsələlər dövlət üçün əlverişli və faydalı olmaya bilər.

Müasir vergi sistemlərinin birbaşa vergilərdən olan mənfəət vergisi və dolaylı vergilərdən olan əlavə dəyər vergisi kassa metodu ilə deyil, hesablama metodu ilə müəyyən edilən vergi bazasında ödənilməsi məqsədə uyğun hesab edilir. Bu hal vergi daxil olmalarının dövlət büdcəsinə köçürülməsi sürətinin yüksəlməsinə imkan verir. Ancaq bu hal vergi ödəyiciləri üçün vergi ağırlığının artması və onların maliyyə vəziyyətinə öz mənfi təsiri ilə müşayiət olunur. Vergilər üzrə cari və yekun məbləğlərin ödənilməsinin müxtəlif müddətlərin müəyyən edilməsi yolu ilə hər iki tərəfin maraqlarının optimal uyğunluğunun əldə olunması məsələsi bu gün də aktual olaraq qalır. (Kəlbəyev Y.A., 2012.)

Bir məsələdə Avropa təcrübəsində vergi hüquq pozuntularına görə həbs tədbirlərinin görülməsidir. Ölkəmizin Vergi məəcəlləsinin 5-ci fəslində bu məsələdən bəhs edilir ki, burada yalnız maliyyə sanksiyalarının tətbiqi nəzərdə tutulub.

Digər bir təkmilləşdirmə ictimai nəzarət məsələsidir. Fikrimcə bütün sahələrdə o cümlədən vergi sahəsində də ictimai nəzarətin olmasına ehtiyac duyulur.

Başqa bir təkmilləşdirmə vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması, yəni psixoloji qavrayış məsələsidir. Fərdlərin iqtisadi davranışı barədə informasiyanın şəffaflığı cəmiyyətin üzvlərini bir-birini daha yaxşı tanımağa və qarşılıqlı münasibətlərdə müvafiq strategiya seçməyə imkan verir. Vergi öhdəliklərinin icrasında “kəməllilik” prinsipinin “mədəni normalar”la və “düşünülmüş seçim”lə dəstəklənməsi üçün vergi ödəyiciləri barədə aşağıdakı məlumatları əks etdirən informasiya bazasının yaradılması və onun cəmiyyət üçün əlçatanlığının təmin edilməsi müsbət nəticələr verə bilər:

- vergi öhdəliklərinə əmələmə səviyyəsi;
- vergi qanunvericiliyinin pozulması halları;
- vergi ödəyicilərinə tətbiq olunan maliyyə sanksiyaları;
- vergi borcları.

Fikrimcə dosent İlqar Seyfullayevin gəldiyi bu nəticə üzərində işlənilməsi də labüddür.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bu araşdırmada qarşıya qoyduğum məqsədə çatmaq üçün həm geniş nəzəri biliklərə, həm də korrelyasiya və reqresiya analizlərinə müraciət etdim. Araşdırmanı geniş əhatə edə bilmək üçün müxtəlif göstəricilər üzərindən əlaqəni yoxladım. Nəzəri biliklərdən məlum olduğu kimi iqtisad artımla vergilər arasında əlaqə mövcuddur. Bu əlaqənin ölkəmiz üçün araşdırarkən birbaşa vergilər içərisindən seçərək analizə daxil etdiyim hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə ÜDM arasında sıx əlaqə mövcuddur. Hesablamaların nəticəsində iki faktorlu reqresiya tənliyini aldım : $Y = -2815.697807 + 60.38704247 X_1 + 3,289210631 X_2$. X_2 parametrimiz olan hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi ÜDM-ə $3,289210631 X_2$, X_1 parametrimiz olan fiziki şəxslərin gəlir vergisi isə $60.38704247 X_1$ qədər təsir göstərir. Yəni bizim X_2 parametrimiz olan hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi hansı miqdarda artsa ÜDM artımına təsiri $3,289210631 X_2$ qədər olacaqdır. Eyni ilə fiziki şəxslərin gəlir vergisi də $60.38704247 X_1$ qədər olar.

Daha bir hesablamını investisiya və ÜDM arasındakı nəzəri fikillərə əsaslanaraq ölkəmiz nümunəsində reqressiya tənliyini qurdum. ÜDM-la investisiya arasındakı reqresiya tənliklərinə əsasən deyə bilərik ki, daxili investisiyanın ÜDM-ə təsiri $5.187893161 X_1$ qədər, xarici investisiyanın təsiri isə $5,178380455 X_1$ qədərdir.

Digər bir nəzəri fikir əsasən büdcə gəlirləri və büdcə xərcləri ilə birbaşa vergilərdən seçərək analizə daxil etdiyim hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə arasındakı əlaqəni yoxladım. Bu hesablamaların nəticəsini əsasən reqresiya tənlikləri aşağıdakı kimidir.

Büdcə gəlirləri üçün çüxtətli reqresiya tənliyi $Y = -4510,550981 + 2,077001043X_1 + 9,399290374X_2$. Bu tənliyə əsasən deyə bilərik ki, dövlət bücəsi gəlirlərinə fiziki şəxslərin gəlir vergisi $2,077001043X_1$ qədər, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi isə $9,399290374X_2$ qədər təsir edir. Büdcə xərcləri $-4339,895211 + 3,585669121X_1 + 8,791277223X_2$ tənliyinə əsasən isə fiziki şəxslərin gəlir vergisi $3,585669121X_1$ qədər, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi isə $8,791277223X_2$ qədər xərclər təsir etdiyini söyləyə bilərik.

Ancaq vacib məsələ ondan ibarətdir ki, bütün Avropa və digər təcrübələrə nəzər saldıq da birbaşa vergilərin azaldılması bu halın maliyyələşmə mənbəyi kimi dolayı vergilərdən istifadə olunması tendensiyası sezilir.

Vergilərin iqtisadi stimullar üzərində çox böyük təsirə malikdir. Bu məsələ apardığım təhlil və nəticələrin miqdarına uyğun aşağıda qeyd olunan təkliflər nəzərdən keçirilə bilər.

1. Vergilərin azaldılması güzəştlərin artırılması ölkəmizdə ən aktual mövzudur. Vergi məcəlləsində kifayət qədər geniş sahəni əhatə edən güzəştlər tətbiq olunur. Ancaq baxmaq lazımdır ki, bu güzəştlər öz nəticəsini verirmi. Deməli bunun üçün nəzarət mexanizmi gücləndirilməli, bu güzəştlər üzərində monitoring tədbirləri görülməlidir.
2. Birbaşa vergilərə adi olan hüquqi şəxslər mənfəət vergisi və hüquqi şəxs yaratmadan fərdi sahibkarlıqla məşğul olan sahibkarların əldə etdiyi gəlirlər üzrə regional və sektorlar arasındakı vergi dərəcələrinin difensiallaşdırılması halı nəzərdən keçirilə bilər.
3. Vergi islahatlarının effektivliyi üçün iqtisadi islahatlar digər sahələridə əhatə etməlidir. Biz qeyri neft sektorunun inkişafı, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətinə diqqət ayıraraq, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına nail olmağa

çalışmışıq. Heç şübhəsiz ki, iqtisadiyyatımızda neftdən asılılıq hələ də çoxdur. Neft qiymətinin enib-qalxmaları bütün sahələrə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, lakin bu təsirlərin miqyası tamamilə fərqlidir. Neftin qiymətindəki enmələr iqtisadi fəalliyətə mənfi, neft qiymətindəki yüksəlmələr isə müsbət təsiri göstərir. Ancaq neftin mənfi təsirləri Azərbaycan iqtisadiyyatına verdiyi zərər müsbət təsirlərindən verdiyi faydadan daha çoxdur. Nəhayət, neft qiymətindəki müsbət və mənfi şoklar məzənnənin bahalaşmasına və ucuzlaşmasına, inflyasiyanın daha da artmasına səbəb olur. İlqar Seyfullayevin araşdırmasında gəldiyi qənaətə diqqət yetirək. Yerli istehsalın inkişafı; Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun bu sahəsi sürətli artım üçün kifayət qədər potensiala malik deyil.

4. Azərbaycanda vergilər tənzimləyicidən daha çox fiskal funksiyanı yerinə yetirir. Ölkəmiz üçün makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində valyuta siyasəti daha təsirli olur. Deməli ölkəmizdə hələ də “Holland Sindromu” hiss olunmaqdadır
5. Fasilə hissəsində qeyd olunan məsələ. Vergi qanunvericiliyi yazılarkən çox vaxt inflyasiya nəzərə alınmır. Halbuki, xarici təcrübədə Vergi məcəlləsini təhlil edən iqtisadçılar belə qənaətə gəlirlər ki, inflyasiya əmanətlərdən əldə olunan gəlirlərin vergi yükünü artırır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

- 1.“Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası
- 2.Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir)
- 3.Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi (2020).
- 4.Cabbarova A.İ., (2014) “Çoxölçülü statistika üsulları”.Bakı ., 136 səh.
- 5.Elşən Bağırzadə. “Bilik iqtisadiyyatı,iqtisadi artım və dövlət”.Unec ekspert jurnalı iyun 2018 , № 5 səhifə 8-9
- 6.Elşad Məmmədov., (2019) İqtisadi inkişaf və artımın vergi yığımlarına mühüm təsiri olacaq. <https://vergiler.az/news/taxes/3370.html>
- 7.Əyyubova N.S., (2014) “Statistika: ümumi nəzəriyyə”, Bakı ., 344səh.
- 8.Gulsum Mammedova. “Vergilərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi”.,May 2020.<https://www.researchgate.net/publication/>
- 9.Həsənlı Y.H., (2014) “Statistika praktiki nümunələrlə” Bakı 564 səh.
- 10.İqtisadi İslahatların Təhlili Və Kommunikasiya Mərkəzi.
https://iqtisadiislahat.org/news/azerbaycan_doing_business_de_top_20_islahatci_olenin_sirasinadir-821
- 11.Kəlbıyev Y.A., (2012) “Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri”, Bakı ., 488 səh.
- 12.Qarayev .İ.Ə., (2018) “Təlim materialı : Makroiqtisadi göstəricilər və onların təhlili” Bakı
- 13.N.Qriqori Menkyu., (2010) “Ekonomiksin əsasları”.Bakı ., 836 səh.
- 14.Seyfullayev.İ.,“Vergi ödəyicisinin davranışına institusional yanaşma”.Azərbaycanın vergi jurnalı 2019, № 1 (138)
- 15.Söhrab Fərhadov,Kənan Aslanlı və Qubad İbadoğlu.“2010-cu il üzrə Azərbaycanda makroiqtisadi vəziyyətin qiymətləndirilməsi Analitik İcmal”.Milli Bütçə qrupu May 2011, www.erc.az/files/reports/icmal/pdf

İngilis dilində

1. Branimir Kalas, Vera Mirovic, və Nada B. Milenkovic. “The relationship between taxes and economic growth: Evidence from Serbia and Croatia”. The European Journal of Applied Economics January 2018, The 15(2):17-28
2. Baranova Veronika və Janickova Lenka. “Taxation of Corporations and Their Impact on Economic Growth: The Case of EU Countries”. Journal of Competitiveness. December 2012. Vol. 4, Issue 4, pp. 96-108
3. Daniel Bunn və Elke Asen. “International tax competitiveness Index 2020”. <https://files.taxfoundation.org/20201009154525/2020-International-Tax-Competitiveness-Index.pdf>
4. Desislava Stoilova. “Tax structure and economic growth: Evidence from the European”. www.sciencedirect.com www.cya.unam.mx/index.php/cya Received 23 April 2016; accepted 11 November 2016 . Available online 15 May 2017
5. Essah Forbin. “Effects of Corporate Tax On economic Growth: The Case of Sweden”. Jönköping Üniversty: Jönköping İnternational Business School 2011. Sweden., pp 23
6. Human Development Report 2020
7. M. Gregory and Mark P. Toly Economics (2014 ;3rd)
8. Manuel Bonucchi, Monica Ferrari, Stefania Tomasini və Tsvetomira Tsenova. “Tax Policy, İvestment Decisions and Economic Growth”. OFCE « Revue de l'OFCE » 2015 , pages 225-262
9. Ojijo Odhiambo və Oluwatosin Olushola . “Taxation and Economic Growth in a Resource-Rich Country: The Case of Nigeria”. (Submitted: December 11th 2016 Reviewed: January 24th 2018 Published: April 20th 2018) www.intechopen.com/books/taxes-and-taxation-trends/taxation-and-economic-growth-in-a-resource-rich-country-the-case-of-nigeria.
10. Rudolf M., “The Impact of Taxation on Economic Growth: Case Study of OECD Countries. VOL. 14, ISSUE 4, 2014, pp. 309–328

- 11.Seyfullayev İ., 2020 “Protectionism and non-resource economic growth: Evidence from Azerbaijan”.Journal Problems and Perspectives in Management, doi.org/10.21511/ppm.18(4).2020.11
- 10.The Heritage Foundation | heritage.org/Index
- 11.The Global Competitiveness Report 2019
- 12.The World Bank
- 13.Yadawananda Neog və Achal Kumar Gaur. “Tax structure and economic growth: a study of selected Indian states”. Journal of Economic Structures,9 May 2020

İnternet mənbələri:

1. www.economy.gov.az -Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi
2. www.stat.gov.az -Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
3. www.tedris.taxes.gov.az – DVX Tədris Mərkəzi
4. www.taxes.gov.az – Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti

Cədvəl 1: ÜDM-in cəm və adambaşına düşən göstəriciləri(2015-2019-cu illər)...30	30
Cədvəl 2: Azərbaycanın bəzi makroiqtisadi göstəriciləri (2015-2019-cu illər).....35	35
Cədvəl 3: İnsan inkişaf indeksi göstəriciləri üzrə ölkəmizin vəziyyəti.....37	37
Cədvəl 4: Azərbaycanın ÜDM fiziki şəxslərin gəlir vergisi,hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə göstəriciləri.....44	44
Cədvəl 5: Excel proqramında hesablanmış korrelyasiya analizinin nəticəsi.....45	45
Cədvəl 6: Azərbaycanın ÜDM və daxili investisiyalar üzrə göstəriciləri.....46	46
Cədvəl 7: Excel proqramında hesablanmış korrelyasiya analizinin nəticəsi.....47	47
Cədvəl 8: Azərbaycanın ÜDM və Xarici investisiyalar üzrə göstəriciləri.....49	49
Cədvəl 9: Excel proqramında hesablanmış korrelyasiya analizinin nəticəsi.....49	49
Cədvəl 10: Azərbaycanın ÜDM, dövlət büdcəsi gəlirləri, dövlət xərcləri üzrə göstəriciləri.....51	51
Cədvəl 11: Beynəlxalq rəqabətlik indeksi üzrə ölkələr.....55	55
Cədvəl 12: Korporativ mənəəf vergisi üzrə ilk beşlik.....55	55

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: 1991- 2014-cü illər Azərbaycan iqtisadiyyatı qısa icmalı.....28	28
Şəkil 2: Korrelyasiya analizinin düsturu.....44	44
Şəkil 3: Excel proqramında hesablanmış reqressiya analizi.....46	46
Şəkil 4: Excel proqramında hesablanmış reqresiyya analizi.....48	48
Şəkil 5: Excel proqramında hesablanmış reqresiyya analizi.....50	50
Şəkil 6: Excel proqramında hesablanmış reqresiyya analizi.....51	51
Şəkil 7: Excel proqramında hesablanmış reqresiyya analizi.....52	52

Qrafik siyahısı

Qrafik 1: Tələb və təklifin tarazılığı.....17	17
Qrafik 2: Tələb və təklif tarazılığına verginin təsiri.....18	18
Qrafik 3: ÜDM artımı(faizlə) 2014-2019-c u illər ərzində.....30	30
Qrafik 4: ÜDM-in strukturu 2015-ci il üçün.....32	32
Qrafik 5: ÜDM-in strukturu 2016-cı il üçün.....32	32

Qrafik 6: ÜDM-in stukturü 2017-ci il üçün.....	33
Qrafik 7: ÜDM-in strukturu 2019-cu il üçün.....	34
Qrafik 8: Azərbaycanın Qlobal Rəqabətlik İndeksi üzrə göstəriciləri.....	36
Qrafik 9: Azərbaycanın “ iqtisadi azadlıq indeksi” göstəricisi.....	38
Qrafik 10: Hökumət ölçüləri.....	38
Qrafik 11: Tənzimləmələrin effektivliyi.....	39
Qrafik 12: Açıq bazarlar.....	39
Qrafik 13: Azərbaycan vergi daxil olmaları(2012-2019-cu illər).....	42
Qrafik 14: Azərbaycan vergi daxil olmaları(2005-2012-cu illər).....	42
Qrafik 15: Korrelyasiya analizi.....	43
Qrafik 16: Analizin qrafik forması.....	48
Qrafik 17: Analizin qrafik forması.....	50

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Azərbaycan Respublikası Vergi sistemi.....	41
---	----

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1: İqtisadi artımın tipləri.....	14
---	----